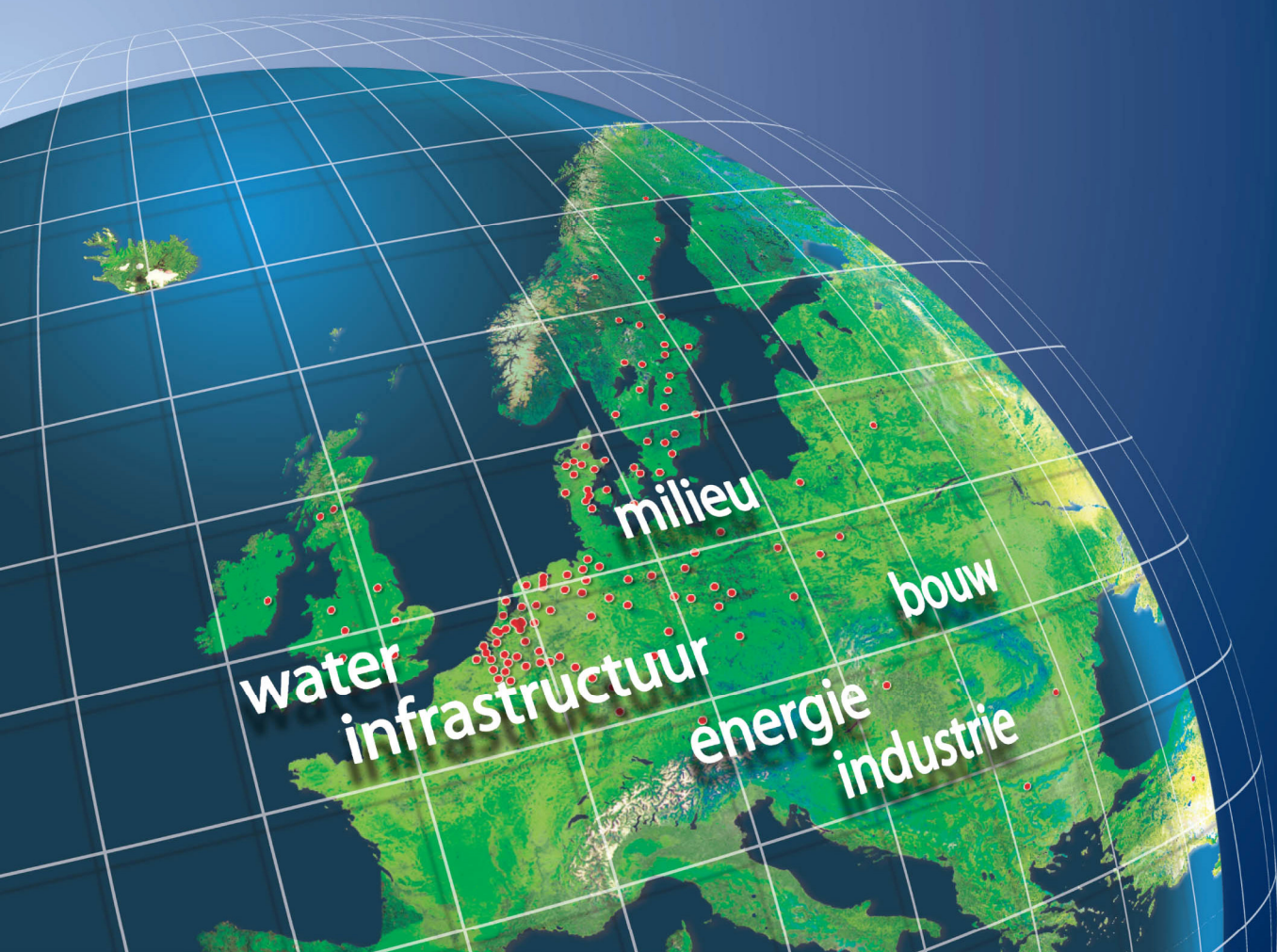

Centrumfunctie versterkt! Productie verplaatst?

Quick-scan naar ruimtelijk-economische dynamiek in de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder en de bijbehorende ruimtebehoefte voor de toekomst (ter invulling van de door het kabinet geformuleerde actie in de Structuurvisie Randstad 2040)

Centrumfunctie versterkt!

Productie verplaatst?

Quick-scan naar ruimtelijk-economische dynamiek in de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder en de bijbehorende ruimtebehoefte voor de toekomst (ter invulling van de door het kabinet geformuleerde actie in de Structuurvisie Randstad 2040)

Definitief

In opdracht van:
Ministerie van VROM
Ministerie van LNV

Grontmij Nederland bv
Waddinxveen, 26 augustus 2009

Verantwoording

Titel : Centrumfunctie versterkt! Productie verplaatst?

Subtitel : Quick-scan naar ruimtelijk-economische dynamiek in de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder en de bijbehorende ruimtebehoefte voor de toekomst (ter invulling van de door het kabinet geformuleerde actie in de Structuurvisie Randstad 2040)

Projectnummer : PN 278534

Referentienummer : 99092833 - Loeff/KW

Revisie :

Datum : 26 augustus 2009

Auteur(s) : Willy-Janne Verlaan, Petrus Postma, Lex Arkesteijn, Melissa de Loeff

E-mail adres : lex.arkesteijn@grontmij.nl

Gecontroleerd door : Lex Arkesteijn

Paraaf gecontroleerd :

Goedgekeurd door : Roelof Kooistra

Paraaf goedgekeurd :

Contact : Coenecoop 55
2741 PH Waddinxveen
Postbus 190
2740 AD Waddinxveen
T +31 182 62 55 00
F +31 182 62 55 10
midwest@grontmij.nl
www.grontmij.nl

Samenvatting

In de Structuurvisie Randstad 2040 heeft het kabinet onderstreept in te zetten op versterking van de centrumfunctie van de greenports. Tegelijkertijd is in deze structuurvisie verwoord dat het de vraag is in hoeverre de productiefunctie daar in ruimtelijk opzicht aan gekoppeld blijft dan wel moet blijven. In de genoemde structuurvisie is daarom een actie opgenomen om in het verlengde van de visie meer inzicht te verkrijgen in de marktontwikkeling en eventueel bijbehorende verplaatsingen van de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports¹ in het bijzonder. Het kabinet gaf daarbij aan dat verplaatsing van de productiefunctie kansen biedt voor andere functies².

In opdracht van de ministeries van VROM en LNV is in deze scan door Grontmij een beeld geschetst dat het inzicht vergroot op de ruimtelijk-economische dynamiek van de tuinbouwsector en een beeld bevat van de plekken waar die kansen zich zouden kunnen gaan voordoen op termijn. Daarmee wordt invulling gegeven aan de in de structuurvisie geformuleerde actie. In het verlengde van deze scan zal naar verwachting vanuit het rijk een nader onderzoek worden gestart naar de onderlinge afhankelijkheid van de onderscheiden onderdelen binnen het tuinbouwcluster, van dit cluster met andere maatschappelijke sectoren en naar de maatschappelijke effecten van de sector. De resultaten van deze scan vormen – in elk geval wat de ruimtelijke dynamiek betreft en de bijbehorende vervolgvragen – bruikbare input voor dat vervolgonderzoek.

In deze scan is de vraag van het kabinet uit de structuurvisie geconcretiseerd in een aantal deelvragen:

- Welke ontwikkeling verwacht de glastuinbouwsector zelf te gaan maken; specifiek in relatie tot de greenports?
- Welke (glas)tuinbouwrelaties zijn er tussen de Randstad en haar satellieten (in Nederland, maar ook internationaal)?
- Wat zijn de achterliggende factoren om al dan niet te verplaatsen binnen de Randstad of naar een van de satellieten of verder?
- Welke conclusies vallen er te trekken voor de glastuinbouwsector als geheel, de greenports en de ruimtelijke kwaliteit?

In deze quick scan komen niet alleen de Randstedelijke greenports aan de orde, maar ook verschillende teelten en bedrijfstvormen in de tuinbouwsector. naast de glastuinbouw worden ook open teelten op deze wijze meegenomen in deze scan. De gekozen onderzoeksmethode impliceert dat het voorliggende rapport geen puur feitelijke en objectieve rapportage is. Meninge van de geïnterviewden, beschikbare literatuur en expertise van medewerkers van Grontmij zelf, zijn verwerkt in de rapportage.

De verschillende teelten worden behandeld in hoofdstuk 2. Een analyse van de greenports staat in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 zijn vervolgens de verwachte ruimtelijke ontwikkelingen en bijkomende aspecten weergegeven. Het vijfde hoofdstuk omvat de conclusies en aanbevelingen voor het vervolgonderzoek.

---

¹ Aalsmeer, Westland-Oostland, Bollenstreek en Boskoop

² Structuurvisie Randstad 2040 (2008), p. 93 en 136

Verwachtingen uit de sector

Algemeen gesteld is de verwachting dat Nederland haar sterke internationale positie in de (glas)tuinbouw zal kunnen (en willen) behouden. Met name de sterke verwevenheid van productie, handel, logistiek, innovatie en toeleveringsbedrijven, maken de huidige greenports sterk en solide. Ook op de langere termijn zal die verwevenheid gehandhaafd blijven, waarbij er een verdere verschuiving binnen de greenports zal plaatsvinden van bulkproductie naar kwaliteitsproducten. Het productieareaal binnen de greenports zal op grond van marktontwikkelingen naar verwachting wel afnemen; een belangrijk deel van de productie zal zich naar satellieten, bijvoorbeeld in de kustzone van Nederland, verplaatsen.

In ieder geval laat de ontwikkeling zien dat de toegevoegde waarde per vierkante meter in de greenports zelf toeneemt door specialisatie in kwaliteitsproducten en ruimtewinst voor andere functies in de keten.

Hoe groot het oppervlak (glas)tuinbouw in de verschillende greenports zelf zal zijn in 2040 is in het kader van dit onderzoek niet aan te geven. De grote hoeveelheid factoren die dat bepalen, maken een concrete kwantitatieve raming moeilijk. Wel is tentatief en indicatief aan te geven dat dit oppervlak en daarmee de productiefunctie afneemt. In feite geldt dit in alle Randstedelijke greenports, al lijkt dit niet overal even sterk aan de orde te zijn. Wat we bij alle sectoren zien is een sterke afname van het aantal bedrijven en een toename van oppervlakte per bedrijf. De verwevenheid tussen de greenports zal naar verwachting gehandhaafd en versterkt worden, hetgeen leidt tot versterkte complexwerking in West-Nederland c.q. op Randstadniveau tussen de greenports (en niet alleen binnen één greenport). Belangrijk is overigens het energievraagstuk. Het verduurzamen van de sector zal vanuit het perspectief van kostprijsbeheersing de ruimtelijke dynamiek mede vorm gaan geven.

Verwachtingen en conclusies per teeltsector en per greenportgebied

Vertegenwoordigers van de bollensector geven aan dat de kwalitatief hoogwaardige hyacintenteelt mogelijk op termijn ook plaats kan vinden op andere (zand)gronden dan alleen die van de Bollenstreek. Deze teelt is momenteel de enige die nog primair gevestigd is in de Bollenstreek. Voor de andere teelten is het zwaartepunt van de productie de afgelopen jaren verschoven, meestal naar Noord-Holland Noord. Indien technische innovaties voldoende kwaliteit kunnen bieden, is het denkbaar dat deze verplaatsing op termijn ook voor hyacinten het geval is. De productiefunctie van de Bollenstreek neemt dan nog verder af en dat biedt mogelijk ruimte voor andere functies in dit gebied. Het is de vraag of deze ontwikkeling ook effecten zou hebben op de centrumfunctie van deze greenport en de daarbij horende regie, organisatie en kennisontwikkeling met betrekking tot de bollenteelt. Deskundigen "van de school van Porter" verwachten dat bij het volledig wegvallen van de productiefunctie het cluster wezenlijk verzwakt ("einde oefening").

Wat betreft de teelt van de boomkwekerij zal naar verwachting een verdere schaalvergroting plaats vinden. Een toename van het totale teeltareaal in de greenport ligt niet meteen voor de hand, zeker niet gezien de forse toename van deze teelt elders, bijvoorbeeld in Midden- en Oost-Europa en China. Een lichte afname van het teeltareaal is in relatie hiermee zelfs denkbaar. De teeltgronden worden mede in verband hiermee namelijk meer en meer voornamelijk gebruikt voor de afteelt van het product. Daarnaast wordt meer ruimte gebruikt voor handels- en exportfuncties.

Potplantenbedrijven zijn gelokaliseerd in de directe nabijheid van de handelscentra. Ook in de toekomst zal dit het geval blijven. Zowel de bulkproductie van potplanten, als de productontwikkeling (nicheteelt), zal in de greenports (met name Boskoop en omgeving en Westland) blijven bestaan. Verwacht wordt dat het totaal teeltareaal potplanten zal toenemen. Pot- en containerteelt (boomteelt, sterk specialisme in Boskoop) en potplanteneelt maken markttechnisch dezelfde ontwikkeling door. Het is de vraag hoe de totale productieruimte voor boomteelt en voor potplanten bij elkaar zich ontwikkelt in en om Boskoop. De opgetelde ruimtebehoefte lijkt niet af te nemen. Of er op termijn extra ruimte nodig is, is echter gezien de genoemde dynamiek, nog de vraag. Per saldo zou het totale areaal gelijk kunnen blijven.

Ook de sierbloementeelt is sterk afhankelijk van de ontwikkelingen die plaatsvinden in de energiesector. Wanneer de kostprijs van de energie in Nederland verlaagd kan worden (alternatieve energiebronnen), zal de verplaatsing naar het buitenland mogelijk minder hard doorzetten dan het nu lijkt. Wanneer dat niet het geval is, zal een substantieel deel van de niet-volumineuze en duurdere bloementeelt verplaatst worden naar het buitenland. In dat geval zal het leiden tot een afname van het totale teeltareaal in de greenports specifiek en in heel Nederland. De teelt van de volumineuze bloemen en de goedkopere bloemen zal dan wel in Nederland blijven plaats vinden, maar niet noodzakelijkerwijs in de greenports Aalsmeer, Bollenstreek en Westland-Oostland. Deze teelt zal echter naar verwachting nooit ver van de veilingen (=greenports) plaatsvinden. Bepalend voor de locatiekeuze is dus de beschikbaarheid van satellieten of teeltgronden in of in de directe omgeving van de greenports. Daarom is het onzeker of het totaalareaal sierteelt in de greenports zal toe- of afnemen. Wel is er verschil tussen de verschillende greenports. De productieomvang in Aalsmeer en omgeving neemt naar verwachting licht af, terwijl gelijktijdig de centrumfunctie daar aan kracht wint. Aalsmeer ontwikkelt zich tot hét (internationale) regie-, kennis- en logistieke centrum voor de sierbloemen, terwijl gelijktijdig de productiefunctie ter plaatse afneemt en die elders in Nederland maar ook in het Westland-Oostland op dit terrein toeneemt.

De snelheid waarmee de groenteteelt duurzaam kan worden, is bepalend voor de overleving van deze teelt. Nader onderzoek hiernaar is een vereiste. Als die slag niet gemaakt wordt, wordt de kostprijs te hoog ten opzichte van de opbrengsten. De energiekosten spelen in de kostprijs een belangrijke rol. Ook hier zijn duurzame oplossingen noodzakelijk. De groenteteelt is sterk afhankelijk van klimaat en licht en niet meer van de nabijheid van de veilingen. Mede daardoor verdwijnt een heel groot deel van de groenteteelt c.q. de productie uit de greenports. Satellietlocaties in delen van de kustzone van Nederland zullen op grond van marktontwikkelingen meer en meer de nieuwe teeltgebieden voor de groenten worden. Voor de export is de kwaliteit van de groenten van groot belang. Tot op heden lukt het slecht om in andere landen (klimaat, infecties, technologie) groenten te telen met een vergelijkbare kwaliteit als in Nederland. De verwachting is dan ook dat de groentesector als geheel zeker niet uit Nederland zal verdwijnen, maar wel dat in het Westland en Oostland op enkele plekken ruimte vrijkomt die deels voor sierteelt en -handel zal worden gebruikt, maar ook beschikbaar komt voor andere functies.

Relatie tussen Randstad en satellieten

In de Randstad zal een afname van teeltareaal plaatsvinden. Wel zal het complex van logistiek, handel en toeleverende bedrijven (inclusief tuinbouwtechnologie) toenemen. In de satellieten aan de randen van West-Nederland en elders zal er de komende jaren een toename van teeltareaal zijn. De verwachting is dat zich in de satellieten met name productiebedrijven zullen vestigen, met een nadruk op groenteteelt. Dit zijn vaak vestigingen van bedrijven die in één van de greenports hun 'moederbedrijf' hebben.

Het lijkt erop dat de basis van de ruimtelijke samenhang in een greenport verschuift van productie naar de handel en logistieke functie. Het feit dat bij sommige sectoren de productie voornamelijk in de greenport blijft, heeft voornamelijk te maken met de werking van de veiling. In verband hiermee is de bereikbaarheid in het algemeen en in het bijzonder de relatie met de luchthaven Schiphol en de beide grote Nederlandse havens (met name de Rotterdamse haven en in mindere mate de Amsterdamse haven) van groot belang.

De effecten van de complexwerking van de greenports zijn nog niet helder genoeg om uitspraken te doen over de minimale oppervlaktes productie (kritische massa) die elke greenport nodig heeft om te functioneren. Dit verschilt overigens per greenport, afhankelijk van de specifieke teelt en de bijbehorende randvoorwaarden.

Verplaatsingsfactoren

Complexwerking is zowel binnen een greenport als tussen de greenports sturend voor de ruimtelijke ontwikkeling. Opvallend hierbij is dat telersverenigingen zich steeds vaker over de green-

ports heen organiseren. Tuinders zoeken grotere complexen op die goed ontsloten zijn, waar schaalvergroting mogelijk is en waar de grondprijs stabiel is en zal blijven. Toch blijft de basis van een tuinder vaak in de greenport zitten omdat ze dicht bij het hart van het complex aanwezig willen zijn en willen ondernemen.

Redenen voor verplaatsing naar / uitbreiding in satellietlocaties zijn;

- de aanwezigheid van een aantal sterke ondernemers;
- optimaal teeltklimaat (licht en temperatuur);
- mogelijkheden voor duurzame energie;
- verwachtingswaarde gronden in de toekomst;
- goede infrastructuur en/of samenhang met andere gebieden

Vooraf de satellietlocaties in de kuststreek voldoen aan deze randvoorwaarden.

Daadwerkelijke verplaatsing van de productiefunctie?

De suggesties in de Structuurvisie Randstad 2040 over verplaatsing van de productiecapaciteit zijn op zich goed voorstelbaar op grond van marktontwikkelingen, maar wel met enige nuanceering per teelt en per greenportgebied. Voor enkele teelten zou deze stelling namelijk zeker waar kunnen zijn (productie van bollen en groenten), maar de mogelijkheden voor de verplaatsing van de potplanten, sierbloemen en boomteelt liggen genuanceerder. Alle teelten hebben de eigen kenmerken en zijn in meer of mindere mate afhankelijk van de ontwikkelingen op gebied van energie, transport, kwaliteit en duurzaamheid. Ook de vraag van de markt blijft uiteindelijk bepalend voor de hoeveelheid product die geteeld wordt. De kwaliteitseisen die consumenten in Nederland en in andere landen stellen aan producten in relatie tot het grote assortiment producten in combinatie met de kennis op het gebied van technologie (duurzaamheid, energie, techniek), handel en export en de unieke ligging van Nederland, maakt het verplaatsen van de volledige productie onrealistisch. Een herverdeling van de teeltgronden binnen Nederland zal wel nader verkend moeten worden. De teelt van groenten, bollen en (deels) sierteelt verplaatst zich uit de greenports. In aansluiting daarop zou dit actief kunnen worden begeleid, zodat vrijkomende ruimte gebruikt kan worden om te voldoen aan de vraag om handels- en logistieke gronden en teeltgronden voor potplanten en (deels) sierteelt. Dat past bij de marktontwikkelingen in de tuinbouwsector die uit deze scan naar voren komen. De ruimte die op grond van de gesignaleerde marktontwikkelingen naar verwachting vrijvalt, kan voor andere functies worden gebruikt. Om de kracht van de tuinbouwsector voor Nederland te behouden en te versterken en op de genoemde dynamiek te anticiperen, verdient het aanbeveling in aansluiting op het huidige rijksbeleid (Nota Ruimte, Structuurvisie Randstad 2040) en de uitvoering daarvan, nieuwe acties en mogelijk ook aanvullend beleid te overwegen.

'Vrijval' van ruimte op termijn is met name denkbaar in Aalsmeer en in de Bollenstreek. In relatie met de verplaatsing van de productie van groente uit het Westland-Oostland naar elders, lijkt ook hier in beperkte mate ruimte vrij te komen voor andere functies. Wat betreft Boskoop is naar verwachting sprake van een grosso modo gelijkblijvende ruimtebehoefte, aangezien de boomteelt ter plaatse mogelijk licht afneemt en de pot- en containerteelt toe neemt.

Aanvullende conclusies

- Het instrument Ruimte voor Ruimte functioneert momenteel niet voldoende om ervoor te zorgen dat verspreid glas gesaneerd wordt. Een heroverweging van (1) het instrument en (2) verspreid liggende bedrijven in minder kwetsbare gebieden die wel of geen ruimte krijgen is hiervoor gewenst.
- Er liggen veel kansen op het gebied van duurzame energie. Deze moeten worden benut wil de sector op lange termijn kunnen blijven functioneren.
- Tuinders zullen blijven zoeken naar nieuwe kansen en nieuwe niches.
- De onderlinge verwevenheid tussen de greenports is groot en zal versterken.
- Nederland neemt inzake vernieuwing van productie en producten over het gehele tuinbouwarsenaal een frontpositie in, in belangrijke mate is dit te danken aan de greenports.

- Bulkproductie en vernieuwing / innovatie zijn twee verschillende zaken die niet per definitie samengaan.

Aanbevelingen voor nader onderzoek

- Aangezien het productieareaal in de Randstad op termijn per saldo lijkt af te nemen, is het goed helder te krijgen of er daadwerkelijk ruimte vrijvalt en zo ja, waar dit naar verwachting het geval is en wanneer. Op basis daarvan kan helder worden voor welke functies die ruimte zou kunnen worden gebruikt
- Het is groot belang om de onderlinge verwevenheid tussen de greenports nader in beeld te brengen. Een van de manieren hiervoor is een analyse maken van de vervoerbewegingen die er plaatsvinden op bedrijfsniveau.
- Hoe is de samenhang tussen nieuwe locaties, herstructurering en duurzaamheid? Het grootste areaal glastuinbouw bevindt zich in bestaande gebieden. Een groot deel daarvan is aan herstructurering toe. Met herstructurering wordt per saldo een grote duurzaamheidsslag geslagen. Daarvoor is wel schuifruimte nodig in de zin van nieuwe locaties.
- Nader onderzoek naar succes- en faalfactoren van LOG's
- Wat voor invloed heeft duurzame energie, zoals aardwarmte, op de ruimtelijke ordening? Daarbij is het ook de vraag welke effecten maatregelen op het vlak van energie en water kunnen hebben op innovaties van de sector.
- Kan er zonder de aanleg of verbetering van infrastructuur congestie worden vermeden door middel van agrologistieke innovatie?
- Hoe kan het beleid ten aanzien van verspreid glas versterkt worden?
- Hoe kun je in overheidsbeleid omgaan met onzekerheid over oppervlaktebehoeftes?
- Hoe moet de overheid met subsidies en facilitering omgaan?
- Wat hebben de greenports nodig om hun centrumfunctie te versterken en hun 'silicon valley' rol te behouden?
- Omvang van het exportproduct 'tuinbouwtechnologie' (wereldwijd)
- Zijn er nieuwe innovaties op het gebied van transport? Wanneer producten vervoerd kunnen worden zonder kwaliteitsverlies, zullen er wellicht meer bedrijven in het buitenland gaan produceren. Wat voor invloed hebben innovaties op de ruimtelijke ontwikkeling?
- Hoe moet de toenemende congestie in relatie tot de greenports in de Randstad gezien worden; is het een keurslijf en beperkende factor voor de ontwikkeling van de greenports of een 'driving force' voor innovatie?
- Wat betreft de sierbloemen is het van belang meer inzicht te krijgen in de verwachte versterking van de centrumfunctie van Aalsmeer ten opzichte van de afnemende productie in deze greenport, waar de productie elders toeneemt.
- Wat betreft de hyacintenteelt is het van belang meer inzicht te verkrijgen in de (technische) mogelijkheden voor deze teelt elders en de bijbehorende fasering in de tijd. In samenhang hiermee en met oog op het verschoven productiezwaartepunt naar Noord-Holland, is het van belang meer inzicht te verkrijgen in de voorwaarden voor robuustheid en kracht van de greenport Bollenstreek binnen de Greenport Nederland op langere termijn.
- Voor het Westland en Oostland is van belang helder te krijgen hoeveel ruimte daadwerkelijk een andere functie kan krijgen door de marktgedreven verplaatsing van met name de groenteteelt.
- Voor Boskoop is meer inzicht nodig in de mogelijk lichte afname van het benodigde areaal voor boomteelt in relatie tot de extra ruimtebehoefte voor pot- en containerteelt. Is hier extra ruimte nodig? Per saldo lijkt het erop dat het totale areaal gelijk zou kunnen blijven. Kan dit in de regio Boskoop geaccomodeerd worden (gelet op de ligging in het Groene Hart)?

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5	
1	Inleiding.....	13
1.1	Aanleiding.....	13
1.2	Doelstelling.....	13
1.3	Aanpak.....	14
1.4	Structuurvisie Randstad 2040.....	14
1.5	Terminologie en locaties.....	14
1.6	Leeswijzer.....	16
2	Ontwikkelingen per teelt.....	17
2.1	Bollenteelt.....	17
2.2	Boomkwekerij.....	18
2.3	Potplanten.....	19
2.4	Snijbloemen.....	19
2.5	Groenten.....	20
3	Greenports.....	23
3.1	Model.....	23
3.2	Duin- en Bollenstreek.....	24
3.3	Regio Boskoop.....	25
3.4	Westland-Oostland.....	26
3.5	Aalsmeer.....	27
3.6	Overzicht en samenhang tussen de greenports.....	27
4	Ruimtelijke aspecten.....	29
4.1	Besluitvormingsfactoren teeltbedrijven.....	29
4.2	Ruimtelijke ontwikkelingen.....	30
4.3	Verspreid liggend glas.....	31
5	Conclusie en aanbevelingen.....	33
5.1	Beantwoording onderzoeksvragen.....	33
5.2	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	36
Deelnemers.....	39	
Geraadpleegde bronnen.....	41	

Bijlage 1: Samenvatting literatuur

Bijlage 2: Samenvatting literatuur

Bijlage 3: Trendscenario 2040

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In de Structuurvisie Randstad 2040 heeft het kabinet onderstreept in te zetten op versterking van de centrumfunctie van de greenports. Tegelijkertijd is in deze structuurvisie verwoord dat het de vraag is in hoeverre de productiefunctie daar in ruimtelijk opzicht aan gekoppeld blijft dan wel moet blijven. In de genoemde structuurvisie is daarom een actie opgenomen om in het verlengde van de visie meer inzicht te verkrijgen in de marktontwikkeling en eventueel bijbehorende verplaatsingen van de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder. Het kabinet gaf daarbij aan dat verplaatsing van de productiefunctie kansen biedt voor andere functies³.

In opdracht van de ministeries van VROM en LNV is in deze scan door Grontmij een beeld geschetst dat het inzicht vergroot op de ruimtelijk-economische dynamiek van de tuinbouwsector en een beeld bevat van de plekken waar die kansen zich zouden kunnen gaan voordoen op termijn. Daarmee wordt invulling gegeven aan de in de structuurvisie geformuleerde actie. In het verlengde van deze scan zal naar verwachting vanuit het rijk een nader onderzoek worden gestart naar de maatschappelijke effecten van de sector. De resultaten van deze scan vormen – in elk geval wat de ruimtelijke dynamiek betreft en de bijbehorende vervolgvragen – bruikbare input voor dat vervolgonderzoek.

1.2 Doelstelling

Doelstelling van dit onderzoek is het door middel van een quick-scan in beeld brengen van de (glas)tuinbouwproductie (omvang) en de vraag of en zo ja waarheen die zich zal verplaatsen op grond van marktontwikkelingen. Hieraan gerelateerd is ook de vraag hoeveel (glas)tuinbouwcapaciteit zich in de nabijheid van de greenports zou moeten bevinden om krachtige greenports te behouden en deze verder te kunnen ontwikkelen. In een onderzoek dat het rijk in het verlengde van deze scan zal laten verrichten, zal deze vraag in belangrijke mate centraal staan. In deze scan is de vraag van het kabinet uit de structuurvisie geconcretiseerd in een aantal deelvragen:

- Welke ontwikkeling verwacht de glastuinbouwsector zelf te gaan maken; specifiek in relatie tot de greenports?
- Welke glastuinbouwrelaties zijn er tussen de Randstad en haar satellieten (in Nederland, maar ook internationaal)?
- Wat zijn de achterliggende factoren om al dan niet te verplaatsen binnen de Randstad of naar een van de satellieten of verder?
- Welke conclusies vallen er te trekken voor de glastuinbouwsector als geheel, de greenports en de ruimtelijke kwaliteit?

Doelstelling van dit onderzoek is niet om volledig te zijn; het is een quick-scan waarin getracht is zoveel mogelijk elementen en aspecten te benoemen rond de gestelde vragen en waar mogelijk deze te beantwoorden. Deze quick-scan is de basis voor een nader te formuleren vervolgonderzoek. In het laatste hoofdstuk is daarom een aantal belangrijke vervolgvragen en onderzoekselementen benoemd.

---

³ Structuurvisie Randstad 2040 (2008), p. 93 en 136

1.3 Aanpak

Het onderzoek is in de volgende drie fases verdeeld:

1. Bureaustudie van het basismateriaal dat (digitaal) beschikbaar gesteld is door de opdrachtgever of beschikbaar was binnen Grontmij of via internet.
2. Twee interne Grontmij expertmeetings, aangevuld met leden van de projectgroep;
3. Interviews met 9 sleutelfiguren uit de sector en het beleidsveld, waaronder diverse tuinders uit de verschillende greenports, handelsorganisatie, Rijksoverheid en sectorvertegenwoordiging.

De gekozen onderzoeksmethode impliceert dat het voorliggende rapport geen puur feitelijke en objectieve rapportage is. Mening van de geïnterviewden, beschikbare literatuur en expertise van medewerkers van Grontmij zelf, zijn verwerkt in de rapportage. Daarbij is zoveel mogelijk aangegeven wiens mening aangehaald wordt. Indien er niets vermeld wordt, mag de lezer er vanuit gaan dat het de mening of ervaring van Grontmij betreft.

1.4 Structuurvisie Randstad 2040

De Structuurvisie Randstad 2040 (2008) is opgesteld door het huidige kabinet. In deze structuurvisie heeft het kabinet in aanvulling op de Nota Ruimte voor de Randstad een aantal ruimtelijke keuzes voor de lange termijn gemaakt met als doel 'een duurzame en concurrerende Europese topregio'. Deze visie geeft daarmee antwoord op de eerdere oproepen van Eerste en Tweede Kamer (moties Lemstra en Vermeij) en geeft richting aan de ruimtelijke inzet van dit kabinet voor de korte en middellange termijn in MIRT, Gebiedsagenda's en het Programma Randstad Urgent. In deze visie kiest het kabinet er onder meer voor 'wat internationaal sterk is, sterker te maken'. In de Structuurvisie Randstad 2040 heeft het kabinet in relatie tot dit principe onderstreept in te zetten op versterking van de centrumfunctie van de greenports. Tegelijkertijd heeft het kabinet in deze structuurvisie verwoord dat het de vraag is in hoeverre de productiefunctie daar in ruimtelijk opzicht aan gekoppeld blijft dan wel moet blijven. Het kabinet nam daarop in de genoemde structuurvisie een actie op om in het verlengde van de visie meer inzicht te verkrijgen in de marktontwikkeling en eventueel bijbehorende verplaatsingen van de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder. Het kabinet gaf daarbij aan dat verplaatsing van de productiefunctie kansen biedt voor andere functies. De visie is intussen in het voorjaar van 2009 behandeld door de Tweede Kamer. De keuzes met betrekking tot de greenports worden op grond daarvan niet veranderd.

De in de Randstad aanwezige greenports behoren als hoogwaardige en innovatieve tuinbouwcentra tot de wereldtop. Door een ontwikkeling van een 'productiegedreven' sector naar een 'marktgedreven' sector, neemt het belang van kennis en innovatie toe. Door een betere samenwerking tussen de verschillende greenports kan Greenport Nederland uitgroeien tot een sterke netwerkorganisatie. Bovendien kunnen – door dwarsverbanden te leggen met andere economische sectoren (handel, transport, techniek) – extra innovatieslagen worden gemaakt. (zie verder bijlage 1).

In hoeverre de productiefunctie in ruimtelijke zin aan de greenports gekoppeld moet zijn, is voor de lange termijn de vraag. Mogelijk ontstaan vanwege de behoefte aan schaalvergroting kansen voor verplaatsing van de productiefunctie naar locaties buiten de Randstad. In de Structuurvisie staat dat het kabinet deze kansen wil benutten als zij niet ten koste gaan van de concurrentiekracht van de greenports en hun economische betekenis voor Nederland. Vrijkomende ruimte kan namelijk ook worden benut door andere tuinders om hun bedrijf te versterken. Door verplaatsing kan meer ruimte ontstaan voor nieuwe ruimtelijke kwaliteit, groen en recreatie en wellicht nieuwe woon- en werkmilieus in de Randstad.

1.5 Terminologie en locaties

In onderstaand figuur zijn de locaties van de greenports en de LOG's (en een deel van de provinciale projectlocaties en overige locaties glastuinbouw) weergegeven zoals die sinds de Nota Ruimte gelden:

Figuur 1: Locatie van de greenports en landbouwontwikkelingsgebieden (Programmabureau Greenport Westland, aug. 2008; bewerking LEI)

In dit rapport wordt een aantal begrippen gebruikt. Deze zijn hieronder gedefinieerd:

Glastuinbouwconcentratiegebied: planologische ruimte die gereserveerd is in de provinciale streekplannen voor glastuinbouw.

Geconcentreerd glas: alle glastuinbouw die binnen de glastuinbouwconcentratiegebieden valt.

Verspreid glas: alle glastuinbouw die buiten de glastuinbouwconcentratiegebieden valt.

Ondersteunend glas: Glasopstanden en bedrijven waar het grootste gedeelte van het ondernemersinkomen wordt gerealiseerd buiten de glastuinbouw.

Gespecialiseerd glas: Glasopstanden op bedrijven waar het grootste gedeelte van het ondernemersinkomen wordt gerealiseerd binnen de glastuinbouwbedrijven.

Papieren glas: Glastuinbouwbestemmingen waarop (nog) geen kassen opgericht zijn.

Ruimtelijke kwaliteit: Ruimtelijke kwaliteit is een begrip waarvoor geen scherpe definitie bestaat. Algemeen geaccepteerd is echter de omschrijving van de bouwstenen van ruimtelijke kwaliteit: Ruimtelijke kwaliteit = gebruikswaarde + belevingswaarde + toekomstwaarde.

Satelliet: Concentratiegebieden buiten de greenports (landbouwontwikkelingsgebieden en provinciale projectlocaties)

Greenport: Onder greenport wordt het conglomeraat van productie, toelevering, verwerking, kennis, handel en afzet in de tuinbouw verstaan. Het gaat daarbij niet alleen over de glastuinbouw, maar ook over de twee andere belangrijke tuinbouwsectoren in Nederland: de bloembollensector en bomen en heestersector in en rond Boskoop.

LOG: Landbouw Ontwikkelings Gebied, beleidscategorie uit de Nota Ruimte (2006).

Provinciale projectlocatie: Glastuinbouw concentratiegebied, door de provincies zelf aangewezen.

Glastuinbouwsector: In dit rapport wordt onder de glastuinbouwsector niet alleen de productiebedrijven bedoeld, maar ook veredeling, vermeerdering, handel, marketing, logistiek, transport, innovatie, onderzoek, technologie, keuringsdiensten en onderwijs.

1.6 Leeswijzer

De verschillende teelten worden behandeld in hoofdstuk 2. Een analyse van de greenports staat in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 zijn vervolgens de verwachte ruimtelijke ontwikkelingen en bijkomende aspecten weergegeven. Het vijfde hoofdstuk omvat de conclusies en aanbevelingen voor het vervolgonderzoek. In de bijlagen is relevante literatuur opgenomen.

2 Ontwikkelingen per teelt

In dit hoofdstuk worden ontwikkelingen per teelt beschreven. Onderscheid is gemaakt tussen: bollenteelt, boomkwekerij, potplanten, snijbloemen en groenten. Deze teelten zijn verdeeld over de greenports, de LOG's, de provinciale projectlocaties en het verspreid glas.

2.1 Bollenteelt

In Nederland ligt ongeveer 27.000 hectare productieareaal van bloembollen. Tien procent hiervan ligt in de Duin- en Bollenstreek. De rest van de teeltgronden ligt verspreid over Nederland, met een belangrijke concentratie in de kop van Noord-Holland. De handels- en exportbedrijven in de greenport verzorgen 80% van de wereldhandel in de bloembollen. De handelsomzet bedraagt 550 miljoen euro en de exportwaarde 415 miljoen euro. In de Duin- en Bollenstreek worden 30% van de narcissen geteeld, 43% van de Nederlandse hyacintenteelt vindt plaats in het gebied. Hyacinten kunnen alleen in Nederland worden geteeld en groeien het best op de kalkrijke zandgronden in de greenport. Voor een goede hyacintenteelt is een vruchtwisseling vereist. Er kunnen slechts eens per 5 jaar op hetzelfde stuk grond hyacinten geteeld worden. In de tussenliggende jaren worden bijvoorbeeld tulpen, narcissen, vaste planten en dahlia's geteeld. Naast de kwaliteit van de gronden, is ook het watersysteem bepalend voor de teelt van de bloembollen.

De productie in de Bollenstreek kenmerkt zich door een relatieve kleinschaligheid. De grotere kwekerijen hebben in de Duin- en Bollenstreek een goede toekomstpotentie. De gemiddelde bedrijfsgrootte bedraagt (afhankelijk van het bedrijfstype) tussen de 20 en 30 hectare. De (financiële) kracht zit met name bij de hyacintenkwekers. Dat zijn vooral de grotere kwekerijbedrijven, die in staat zijn kleinere onrendabele bedrijven op te kopen. De verwachting vanuit de sector is, dat in 2020 het aantal bedrijven gehalveerd is (van 300 naar 150 bollenbedrijven). De totale teeltoppervlakte in de greenport zelf blijft hierbij gelijk.

Tijdens een interview met de sector is aangegeven dat een overheidsrol gewenst is om de reconstructie van het gebied vorm te geven. Met name de kleinschaligheid van de bedrijven, het achterstallige onderhoud van de schuren en de gebrekkige infrastructuur vragen hierom. De verwachting is dat de bedrijven anders te versnipperd raken of te kleinschalig blijven om in de toekomst goed te functioneren. Wat die overheidsrol precies moet zijn (regie / reguleren / faciliteren) is niet direct duidelijk.

De hyacintenteelt is de belangrijkste teelt in de greenport. De kwetsbaarheid van de hyacintenteelt vraagt om innovaties. Tot op heden worden echter alleen innovatieve oplossingen gezocht buiten de Bollenstreek (met name in de Kop van Noord-Holland lopen momenteel onderzoeken), om de hyacintenteelt ook buiten de Bollenstreek op een kwalitatief hoogwaardige en efficiënte wijze te telen. De sector geeft aan dat wanneer de kwalitatief hoogwaardige hyacintenteelt niet langer alleen plaats kan vinden op de zandgronden van de Bollenstreek, het in de Bollenstreek gedaan is met de bollensector als geheel. (Artikel 'compensatiemogelijkheden Bloembollenareaal Duin- en Bollenstreek' van de stichting 'Hou het Bloeiend'). Hierbij is onduidelijk in het artikel of de stichting met 'de bollensector als geheel' alleen de productiebedrijven van bloembollen bedoelt of ook andere bedrijven zoals handelsbedrijven.

De bloeiende bollenvelden vormen een aantrekkelijk en wereldberoemd landschap. Het toerisme is een andere belangrijke economische sector in de Duin- en Bollenstreek.

Er bevinden zich nog maar weinig bollenbedrijven in het buitenland. Dit heeft voornamelijk te maken met ziektes en een ongunstig klimaat. De sector verwacht zelf dat de hoeveelheid areaal in Nederland de komende jaren gaat groeien, ondanks dat deze ontwikkeling door de huidige marktsituatie gestagneerd is. Het is onduidelijk waar deze uitbreiding plaats gaat vinden. De afgelopen jaren zijn met name in Noord-Holland, maar ook elders (bijvoorbeeld in de Noord-oostpolder) op geschikte en relatief goedkope gronden nieuwe arealen ontstaan. Door middel van de "reizende bollenkraam" benutten bollentelers in toenemende mate via pacht ook areaal in akkerbouwgebieden. Gezien de hoge grondprijzen en de beperkte hoeveelheid ruimte zijn nieuwe arealen in de Bollenstreek niet erg voor de hand liggend. Hier bovenop geeft de sector aan dat uitbreiding bij de greenport momenteel niet mogelijk is vanwege het ruimtegebrek.

2.2 Boomkwekerij

De belangrijkste productiegebieden in Nederland zijn Boskoop en omgeving (sierconiferen en heesters), Noord-Limburg (vruchtbomen en rozenstruiken), Noord Oost Groningen (onderstammen), Opheusden en omgeving (laan- en straatbomen), Zundert en omgeving (bos- en haagplantsoen) en de Bollenstreek (vaste planten). Ca. 65% van de productie wordt geëxporteerd naar meer dan 65 landen. Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Frankrijk zijn belangrijke afnemers.

In en rond Boskoop bevinden zich ca 700 bedrijven (4.300 landelijk), op 1.100 ha grondgebied (13.750 landelijk). Hiervan is ongeveer 90 ha glas. Naast productie kent Boskoop ook veel toeleverende, verwerkende, dienstverlenende bedrijven en een kennisinfrastructuur. Samen zijn die goed voor ruim 200 miljoen euro omzet.

De schaalvergroting van het sierteeltgebied is de laatste jaren in een stroomversnelling geraakt. De bedrijven werken momenteel naar een grootte van circa 3 à 4 ha om rendabel te zijn. Sommige bedrijven groeien tot 10 hectare of meer. Het aantal bedrijven zal verder afnemen, maar de omvang van het sierteeltcomplex zal toenemen. Een markt die groeit is de teelt in potten (Pot- en ContainerTeelt; PCT). Het zijn vooral de grote bedrijven die vanwege massaproductie kiezen voor deze vorm van niet-grondgebonden teelt.

Naast de toenemende pot- en containerteelt wordt ook een deel van de productie verplaatst naar de lagere lonen landen. Met name de opkweek vindt steeds vaker plaats in Oost-Europese landen en landen zoals China e.o. De middelgrote planten worden dan getransporteerd naar Nederland om hier verder 'afgekweekt' te worden. Op het moment van transport is de plant nog klein en compact, waardoor het transport nog relatief goedkoop is. Ook is de plant op dat moment nog niet kwetsbaar, omdat er nog geen vrucht of bloemontwikkeling heeft plaatsgevonden. Verdere innovaties in het transport zijn gewenst (kostenbeheersing, snelheid, volwassen planten etc.). De verwachting is dat deze trend zich zal doorzetten en in totaal de ruimtebehoefte mogelijk licht terugloopt. Desondanks geeft de sector aan dat er tot op heden in Nederland nog steeds veel ruimte nodig is voor de afteelt, wat de meest ruimtevragende vorm in deze teelt is en tegelijkertijd de meest kennisintensieve.

De afgelopen jaren wordt er steeds meer rechtstreeks aan supermarkten, bouwmarkten en tuincentra geleverd. De rest van de productie wordt via exporteurs geleverd. Dit houdt in dat iedere kweker voldoende ruimte op het perceel moet hebben om de handel en export plaats te laten vinden. Dit leidt vaak tot inefficiënt ruimtegebruik. De verwachting van de sector is dat deze ontwikkeling doorzet en dat er de komende jaren om deze reden meer ruimte nodig is voor de boomkwekerijen. Deze ontwikkeling leidt ertoe dat steeds meer een dubbelfunctie gewenst is (teelt plus handel). Een meer recente ontwikkeling is dat kwekers gaan samenwerken, om de steeds groter wordende vraag (zowel in aantal als assortiment) van de klant te kunnen beantwoorden. Doordat er vaker aan winkels etc. geleverd wordt, treedt er een verbreding op in de keten. Producten worden door de teler steeds vaker gemengd aangeboden, ingepakt, van reclamemateriaal voorzien etc.. Een andere trend die optreedt door de levering aan winkels, is dat er een verschraving optreedt in het assortiment. Er worden minder soorten geteeld en van de verschillende soorten alleen de makkelijkere, mooiere en compactere.

Een laatste kenmerk van de boomteelt is het veelsoortige karakter. Telers telen vaak vele soorten en ook de handel en logistiek draaien om veel soorten in kleinere hoeveelheden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de groenteteelt, waarbij grote oppervlaktes van 1 soort tegelijk geteeld worden. Deze wijze van telen, vraagt ook om een betere logistieke afstemming tussen bedrijven en veel 'combinatietransporten'.

2.3 Potplanten

Ook de potplantenteelt zal de komende jaren een schaalvergroting doormaken. De uiteindelijke omvang van deze bedrijven is voor een belangrijk deel afhankelijk van de mogelijkheden om een deel van de teelt in het buitenland plaats te laten vinden (transportmogelijkheden) en van de mechanisatie binnen de bedrijven. Ook de energieontwikkelingen zullen hierbij bepalend zijn.

In de potplantenteelt spelen de veiling en de daarbij behorende handels- en logistieke centra een grote rol. Potplanten worden vaak op korte termijn ingekocht en geleverd ("even een paar planten bijbestellen en over een half uur staan ze op de veiling om nog mee te gaan in een vrachtwagen".) Daarmee hangt de locatiekeuze van dit type bedrijven ook sterk samen. Potplantenbedrijven zijn gelokaliseerd in de directe nabijheid van de handelscentra. Ook in de toekomst zal dit het geval blijven. Zowel de bulkproductie van potplanten, als de productontwikkeling (nicheteelt), zal in de greenports (daar waar de veilingen zitten) blijven bestaan. Verwacht wordt dat het totaal teeltareaal potplanten zal toenemen.

De ligging van deze bedrijven in de greenports (met name Westland-Oostland, Boskoop, Venlo en ook wel Aalsmeer), is daarmee ook per definitie op de relatief duurdere gronden. Voor dit bedrijfstype is echter de grondprijs slechts een klein deel van de totale kostprijs, omdat de investeringskosten van de kas, kasinrichting en installaties vele malen hoger zijn dan die voor de grond. Deze kassen (installaties) zijn ook veel duurder dan de kassen voor groenteteelt (investeringen vanaf € 250/m² ten opzichte van groente; tot €150/m²). Daardoor kan verklaard worden dat juist deze teelt, naast de sterke relatie met de handelscentra, zich ook kan handhaven (financieel gezien) in deze dure gebieden. De verplaatsing van de bulkproductie naar de Nederlandse satellieten is dus niet te verwachten.

Een ontwikkeling die zich steeds verder versterkt is het verplaatsen van een deel van de teeltstadia naar het buitenland. Veredeling en vermeerdering van het product vinden primair in de greenports plaats. De kennis, randvoorwaarden en markt zijn hier aanwezig (door hier te verdelven, kan snel aan de markt getoond worden wat het nieuwe product wordt. Dat is van belang voor de ontwikkeling en het in de markt zetten van een product). Nadat een plant vermeerderd is, worden de hele kleine, compacte stekjes naar het buitenland getransporteerd. Hiervoor komen alleen de warmere, lage lonen, politiek stabielere landen in aanmerking. Voorbeelden hiervan zijn China, Thailand en delen van Afrika. De plant wordt in die landen verder opgeteeld. Dit is een enorm arbeidsintensief proces. De 'middelstadia' planten worden (op het moment dat deze nog relatief compact en makkelijk (en relatief goedkoop) te transporteren zijn), weer terug naar de moederbedrijven in Nederland gebracht. De plant is op dit moment nog beperkt kwetsbaar (geen bloei). De minder arbeidsintensieve afteelt van de plant vindt dan vervolgens in Nederland plaats (in de greenports). Dit is echter wel het stadium, waarin de plant de meeste ruimte (fysiek) vraagt. Inclusief het tweemaal transporteren van de plant, daalt hiermee de kostprijs van de plant bij opteelt in het buitenland tot ca 30% van de kostprijs als de gehele teelt in Nederland plaats zou vinden.

Tenslotte vindt in deze teelt een verschuiving in de keten plaats: steeds meer tuinders gaan direct aan supermarkten etc. leveren en zelf (met meerdere tuinders tezamen) 'combinaties' maken. Er worden nieuwe formats in de markt gezet. Ook het inpakken, labelen etc. behoort tegenwoordig steeds vaker tot de werkzaamheden.

2.4 Snijbloemen

De teelt van snijbloemen vind verspreid over Nederland plaats, maar met een concentratie in de greenports Aalsmeer ('Flower Mainport') en Westland-Oostland.

De toekomstige omvang van de bedrijven is sterk afhankelijk van de verdere mechanisatie van de teelt. Indien dat gunstig verloopt, worden bedrijven met een omvang van 20 tot 30 ha realistisch geacht. De sector geeft aan dat het aantal bedrijven zal afnemen in de toekomst.

Net als de potplanten is de teelt afhankelijk van de ligging in de nabijheid van de handelscentra, maar wel in iets mindere mate. Veelal wordt hier meerdere keren per dag op vaste tijden geleverd. Daarnaast komen ook wel spoedbestellingen voor. Er zullen dus bedrijven zijn die er voor kiezen om naar de meest bereikbare satellieten te verplaatsen, maar de meeste bedrijven blijven in de greenports gesitueerd.

Binnen de snijbloemen moet onderscheid gemaakt worden tussen de (1) duurdere, compacte en niet- volumineuze bloemen en (2) de goedkopere en (3) dure, volumineuze bloemen. Ten aanzien van de eerste groep (bijvoorbeeld rozen), is de verwachting dat de teelt steeds vaker in het buitenland plaats zal gaan vinden. Het eindproduct wordt naar de handels- en logistieke centra van Nederland getransporteerd (door de relatief hoge prijs van het product, zijn de kosten van het transport relatief laag) en hier geveild en in combinatietransporten naar de eindgebruiker getransporteerd. De volumineuze (bijv. Anthuriums) en de goedkopere snijbloemen (bijv. Chrysanten) zijn niet goedkoop te transporteren (of het transport gaat een te groot deel van de kostprijs uitmaken), waardoor de teelt van deze bloemen in of nabij de greenports zal blijven. Zoals eerder genoemd zal een deel van de productie in de satellieten plaatsvinden.

Ook deze teelt is afhankelijk van de ontwikkelingen die plaatsvinden in de energiesector. Wanneer de kostprijs van de energie in Nederland verlaagd kan worden (alternatieve energiebronnen), zal de verplaatsing naar het buitenland minder hard door zetten. Aalsmeer ontwikkelt zich naar verwachting meer en meer tot (internationaal handels-) centrum, terwijl de productiefunctie er lijkt af te nemen.

2.5 Groenten

De groenteteelt staat wat betreft ontwikkelingen en schaalvergrotingen los van de sierteelt. Deze bedrijven zijn nu vaak al bezig met schaalvergrotingen. Deze ontwikkeling zal zich voortzetten naar bedrijven van ca 20 ha (met uitschieters naar de 60 of 80 ha).

Deze teelt is veel minder afhankelijk van de veilingen. Veelal vindt de afzet rechtstreeks plaats en zijn de telers van een bepaalde soort (paprika's of tomaten) verenigd in telersverenigingen. Doordat de handel minder afhankelijk is van de veiling (wel van de logistiek), hoeft de teelt ook niet in de directe nabijheid van de veilingen plaats te vinden. Bovendien is de grondprijs een groter deel van de kostprijs dan in de potplantenteelt. De verwachting van de sector is dat het areaal groenteteelt in de greenports zal halveren terwijl er een toename van het totale teeltareaal zal zijn⁴. Dat zal zich met name concentreren in de satellieten in de kustzone van Nederland (o.a. Wieringermeer en Terneuzen). Deze teelt is sterk klimaatgevoelig, waardoor de satellieten in het binnenland minder interessant zijn. De bedrijven die in de greenports gevestigd blijven, zijn met name de 'moederbedrijven' van de bedrijven in de satellieten en de gespecialiseerde nicheteelt. De moederbedrijven blijven in de greenport vanwege de nabijheid van handel en kennis, collega tuinders en de centrale voorzieningen op de hoofdvestiging (verpakking en distributie). De gespecialiseerde nicheteelt blijft omdat zij drijven op technische kennis en teeltvernieuwingen die meestal in het hart van de greenport ontwikkeld worden.

Ook zal een deel van de productie zich naar het buitenland verplaatsen. De kostprijs ligt hier lager (met name arbeidskosten). Desondanks blijft tot op heden de kwaliteit van de producten het beste als deze in Nederland geteeld zijn. Met name in de groenteteelt is dat een belangrijk aspect, wanneer deze geëxporteerd wordt naar een land als Groot-Brittannië, welke hoge kwaliteitseisen stelt. De vestigingen die de afgelopen jaren in het buitenland gestart zijn, worden deels al weer gesloten. Ze zijn alleen succesvol, wanneer de Nederlandse normen worden los gelaten en wanneer geteeld wordt volgens de lokale gebruiken en cultuur. Dit is van invloed op

⁴ Dit is een verwachting die is aangegeven tijdens een interview met een ondernemer van een coöperatie uit de sector. Het is niet duidelijk wat het huidige teeltareaal groenten in de Greenports is.

de kwaliteit. Problemen die hierbij komen kijken zijn: grotere kans op infectieziekten, te warm en/of te koud (te grote temperatuurverschillen), de beschikbaarheid en de kwaliteit van het water en de politieke instabiliteit.

Het is onduidelijk hoe de kwaliteit van producten die in het buitenland zijn geteeld t.o.v. de Nederlandse kwaliteit zich gaat ontwikkelen.

Naast de hoge kwaliteit van de producten onderscheiden de Nederlandse telers zich ook van het buitenland doordat zij jaarrond een betrouwbare leverancier kunnen zijn voor afnemers. Wel is recent een nieuwe ontwikkeling waar te nemen; 'local for local'. Deze ontwikkeling houdt in dat er in bepaalde regio's in het buitenland gehecht wordt aan streekeigen producten. Verkoop van lokaal geteelde groenten onder de noemer van 'streekeigen product' lijkt in landen als Groot Brittannië en Duitsland interessant te zijn, ook al komt dat de kwaliteit van het product niet ten goede.

Het kennis- en handelscentrum en de logistieke functie blijft in de greenports zitten en zal zich verder versterken.

Er is sprake van een toenemende marktvraag en een vraag naar een verruiming van het productieseizoen (eerder leveren). Ook is er sprake van een professionalisering van de afzet; telersverenigingen en samenwerkingsverbanden worden in toenemende mate belangrijk.

De mechanisatie van de groenteteelt is nog niet zo ver gevorderd als bij andere teelten. Innovaties worden op dit vlak nog gewenst, om de kostprijs te verlagen. Wat wel al steeds meer gebeurt is het vergroten van de keten. Naast het standaard product (de vrucht), worden bijvoorbeeld ook soepen door de telers zelf op de markt gebracht. Of deze ontwikkeling ook ruimtelijke gevolgen heeft is niet duidelijk.

De snelheid waarmee deze teelt duurzaam kan worden, is bepalend voor de overleving van de sector. Als die slag niet gemaakt wordt, wordt de kostprijs te hoog ten opzichte van de opbrengsten. De energiekosten spelen in die kostprijs een belangrijke rol. Ook hier zijn de duurzame oplossingen noodzakelijk. Bijkomend aspect is dat veel bedrijven een warmte-kracht-koppeling (WKK) hebben. Een WKK verbrandt gas en levert warmte, elektriciteit en CO₂. Daardoor kan elektriciteit aan het net worden teruggeleverd, in plaats van alleen maar gebruikt. Deze teruglevering van elektriciteit levert de tuinder soms meer op dan de teelt van de groenten. De verwachting is dat de teruglevering op termijn steeds minder zal worden omdat de concurrentie op de elektriciteitsmarkt toeneemt.

Tevens moet nagedacht worden over hoe de afhankelijkheid van aardgas in de sector de komende jaren omgebogen moet worden aangezien de aardgasvoorraad eindig is.

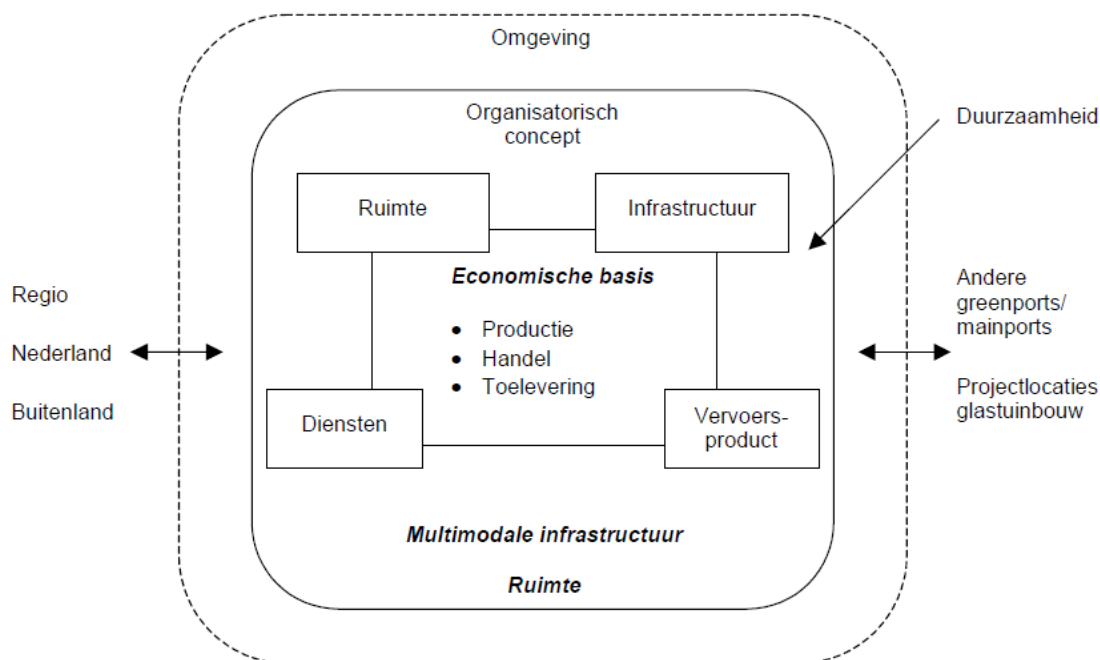
3 Greenports

In dit hoofdstuk worden de verschillende greenports volgens een vast model besproken. Omdat Greenport Venlo buiten de Randstad valt, wordt deze niet behandeld.

3.1 Model

Buck Consultants International heeft in 2005 (bron 2) een gemeenschappelijk model ontwikkeld voor greenports. Hierin bestaat een greenport uit een cluster van economische activiteiten met de volgende kernelementen (figuur 1):

- De **economische basis** van primaire productie en daaraan direct gekoppelde (fysieke) toelevering en verwerking (inclusief tuinbouwtechnologie), met een intensieve samenhang, hoge toegevoegde waarde, sterke internationale oriëntatie en groot innovatief vermogen. Het gaat dus om het zogenaamde basiscluster of –complex.
- Een ondersteunend **vervoersproduct** bestaande uit transport- en logistieke diensten, gericht op snelheid, efficiëntie en betrouwbaarheid.
- Een ondersteunend **dienstenproduct** van financiële diensten (banken, accountants), onderwijs/arbeidsvoorziening, onderzoek, voorlichting en advisering.
- De noodzakelijke (multimodale) **infrastructuur**, die zorgt dat aan- en afvoer van goederen, personen en informatie adequaat kan plaatsvinden.
- Een **ruimtelijk product**, dat bestaat uit kwantitatief en kwalitatief adequate ruimte voor zowel primaire, secundaire als tertiaire activiteiten.

Figuur 2 Het gemeenschappelijk model voor greenports (bron 2)

Deze inhoudelijke kernelementen worden gekoppeld via:

- Een toegespitst **organisatorisch concept**, waarin de (netwerk)regie krachtig is georganiseerd, de gehele beleidscyclus wordt gedekt en structuren bestaan voor het faciliteren van innovatie, onderwijsvernieuwing, belangenbehartiging, e.d.

Bovenstaand model is geografisch gebonden; dat betekent dat het model ervan uitgaat dat de verschillende kernelementen nabij gelegen zijn.

Hieronder wordt elke greenport apart besproken aan de hand van de hierboven uitgelegde systematiek van Buck Consultants. Door de verschillende greenports aan de hand van dezelfde systematiek te bespreken, kunnen zij enigszins vergeleken worden met elkaar.

3.2 Duin- en Bollenstreek

Economische basis

In de Duin- en Bollenstreek ligt zo'n 2700 hectare bollengrond. Dat is 10% van het totale Nederlandse productieareaal van bloembollen.

In de greenport is de innovatie (nog) niet zover dat hyacinten, wat de meest beperkende factor is voor verplaatsing van de productie, buiten de greenport geteeld kunnen worden (zie ook hoofdstuk 2). In de Duin- en Bollenstreek bevinden zich momenteel ongeveer 520 bedrijven, waarvan 300 bollenbedrijven zijn. Een bollenbedrijf is gemiddeld 20 – 30 ha. groot. Kennisontwikkeling/veredeling van o.a. tulpen en lelies vindt in Nederland plaats. Wel zijn er in het buitenland testcentra. Een aantal Nederlandse telers hebben ook in andere landen productie, zoals tulpen in Zuidwest Frankrijk, maar in het buitenland mislukken veel teelten in verband met ziekten en het klimaat. De exportwaarde van de greenport is 850 miljoen euro en biedt werkgelegenheid aan ca. 10.000 mensen. De toegevoegde waarde in 2007 bedroeg 185 miljoen euro.

Vervoersproduct

Tachtig procent van de wereldhandel in bloembollen wordt verzorgd door de handels-, export- en veilingbedrijven die in deze streek gevestigd zijn. Hiermee is deze functie zeer sterk te noemen. In de bloembollensector zijn de bloembollenveilingen inmiddels vervangen door bemiddelingsbedrijven die vraag en aanbod via internet bij elkaar brengen. De bloemen worden geveild bij Flora Holland in Rijnsburg.

Dienstenproduct

Naast de handel- en bollenbedrijven zijn ook andere bedrijven in de Duin- en Bollenstreek verbonden met de greenport. Voorbeelden hiervan zijn de verpakkingsindustrie, uitzendbureaus, de transportsector, loonbedrijven, aannemers, adviesbureaus en de horeca. Het landschap met de bloembollenvelden en de nabijheid tot Schiphol en toeristenstad Amsterdam maakt de greenport Duin- en Bollenstreek tot een toeristisch aantrekkelijk gebied (bloembollenvelden bij Lisse en de Keukenhof).

Infrastructuur

De streek heeft een goede ligging ten opzichte van de mainports Schiphol en Rotterdam, alsmede de Amsterdamse haven. De bestaande infrastructuur in de Duin- en Bollenstreek is echter niet voldoende voor een adequate verkeersafwikkeling. Hierdoor staat de bereikbaarheid van de greenport onder druk. Naast het oplossen van verkeersproblemen op lokaal niveau heeft de sector behoefte aan een goede noord-zuidverbinding, met een goede aansluiting op de A44 en aan goede oost-westverbindingen. Wanneer de productiefunctie op termijn afneemt, is het de vraag hoe groot deze behoefte zal zijn.

Ruimtelijk product

De productie in de Bollenstreek kenmerkt zich door een relatieve kleinschaligheid. Veel kleinere gemengde bedrijven overwegen om te stoppen. Veel van de kleine bedrijven zitten momenteel te wachten op projectontwikkelaars zodat ze hun bedrijf voor veel geld kunnen verkopen (voor herstructurering dan wel voor woningbouw). Hierdoor blijft de grootte van de bedrijven achter in verhouding tot de autonome groei. Door deze grondspeculatie is er momenteel ook veel achterstallig onderhoud. Bedrijfsvergroting en herstructurering ziet de sector als noodzakelijk om de verrommeling op te ruimen en verder tegen te gaan.

Naast herstructurering van de bedrijven en de gronden is ook een goede waterinfrastructuur essentieel, zowel de kwaliteit van het water als de kwantiteit. Ook hier moet een herstructureeringslag gemaakt worden. Wat betreft de gebondenheid van de bollen aan deze streek kan gezegd worden dat de meeste bollen elders in de wereld geteeld kunnen worden (tulpen en narcissen). Hyacinten echter groeien het beste in de Duin- en Bollenstreek vanwege de juiste klimatologische omstandigheden en de juiste waterhuishouding. In het artikel 'compensatiemogelijkheden Bloembollenareaal Duin- en Bollenstreek' van de stichting 'Hou het Bloeiend' schrijft de stichting dat 'de hyacintenteelt de economische kurk is waarop de bollenteelt drijft. Zonder de hyacintenteelt zou het in de Duin- en Bollenstreek gedaan zijn met de bollensector als geheel'.

Er is een grote ruimtelijke druk. Uitbreiding in het kustgebied is erg lastig omdat deze al vol is, voornamelijk met hyacint en bijzondere bolgewassen, maar ook omdat de gronden relatief duur zijn en uitbreiding elders eenvoudiger te regelen kan zijn.

Organisatorisch concept

De sociale structuur in de Duin- en Bollenstreek is van groot belang. Deze sociale structuur bestaat voornamelijk uit familiebanden: bedrijven en familieomstandigheden lopen door elkaar heen. Om deze reden zal een man niet zijn bedrijf naar Oost-, Zuid-, of Noord-Nederland verplaatsen wanneer zijn vrouw in haar eigen omgeving wil blijven wonen.

3.3 Regio Boskoop

Economische basis

De greenportregio Boskoop bestaat uit een 'open grond'teelt met kassen in het oostelijk deel van de regio en een westelijk deel waarin de pot- en containerteelt zich verder ontwikkelt. In de greenport bevinden zich ca 700 productiebedrijven en ca. 3000 arbeidsplaatsen. Een groot deel van de bedrijven is kleinschalig. De boomkwekerij in Boskoop heeft een totale productiewaarde van ongeveer € 200 miljoen. De toegevoegde waarde bedroeg in 2007 45 miljoen euro.

De bedrijven in de greenport brengen de laatste jaren steeds meer bulkproductie naar het buitenland. Hierbij worden jonge plantjes vaak in Boskoop gekweekt, daarna naar het buitenland vervoerd om te groeien, en vervolgens terug naar Boskoop gebracht voor de eindkweek en de verkoop ervan. Landen waar deze productie momenteel heen gaat zijn bijvoorbeeld Polen en China. De innovatie in duurzame energie is momenteel nog niet ver. Dat komt voornamelijk omdat energie een kleiner onderdeel van de kostprijs per product is dan bij reguliere glastuinbouw. Er is de laatste jaren wel meer belangstelling voor clustering, maar dit neemt nog geen concrete vormen aan. Andere vormen van efficiënte technieken, zoals warmte-krachtkoppeling (WKK), worden hier niet toegepast. Dit heeft ook te maken met het feit dat de kassen die in Boskoop staan zogenaamde koude kassen zijn (een koude kas is een kas zonder kunstmatige warmte). Afzet van de producten vindt zowel in Nederland als in Europa plaats.

Vervoersproduct

Veel van de producten worden rechtstreeks of via een exporteur geleverd aan tuincentra, bouwmarkten en supermarkten. De veiling zit hier niet meer tussen. Dit betekent dat veel bedrijven hun eigen loods hebben om vrachtwagens te laden. De orders van o.a. de supermarkten zijn de laatste jaren steeds groter geworden. Hierdoor werken grote bedrijven steeds vaker samen om deze grote hoeveelheden te kunnen leveren.

Dienstenproduct

In de greenport bevindt zich een mbo-tuinbouwschool. Het aantal leerlingen loopt de laatste jaren echter wel terug.

Infrastructuur

Greenport Boskoop is gelegen tussen Naaldwijk, Bleiswijk en Aalsmeer. Door deze centrale ligging kunnen de bedrijven snel aan verschillende afnemers leveren. Probleem hierbij is wel de infrastructuur in het gebied. Met name in de zomer treedt veel vertraging op doordat de wegen erg vol zijn vanwege de scheepvaart en de openstaande bruggen.

Ruimtelijk product

De greenport Boskoop is gevestigd op veengrond in het Groene Hart. Een deel van de productie is van deze grondsoort afhankelijk. Het feit dat de greenport in een Nationaal Landschap ligt, beperkt de stedelijke druk op dit gebied, maar maakt ook dat ruimte voor andere ruimtevrugnende ontwikkelingen beperkt zijn. Bovendien zijn de productieomstandigheden binnen het sier-teeltgebied niet overal ideaal. Het gebied is versnipperd door de vele watergangen.

Organisatorisch concept

Van oudsher is Boskoop een regio waar elk bedrijf voor zichzelf werkt. Hierdoor is de samenwerking tussen bedrijven beperkt. Door de grotere orders, die hierboven genoemd zijn, komt er echter wel steeds meer samenwerking tussen de (grote) bedrijven. Daarnaast lopen er ook onderlinge contacten zoals studieclubs.

3.4 Westland-Oostland*Economische basis*

De glastuinbouwbedrijven binnen greenport Westland-Oostland zijn verantwoordelijk voor een productiewaarde van 2,3 miljard euro in 2006 en leverden een bruto toegevoegde waarde van 2,2 miljard in 2006. De toegevoegde waarde bedroeg in 2007 bijna 2,75 miljard. De greenport Westland-Oostland is goed voor circa 50.000 arbeidsplaatsen (dit is ongeveer 30 % van de werkgelegenheid in het glastuinbouwcomplex). Een deel van de bedrijven is internationaal georiënteerd. Deze bedrijven kweken in Europa (bv. tomaten in Italië, Frankrijk en Spanje) en – vanwege de lage arbeidskosten – ook buiten Europa (bv. China, Thailand, Uganda). Westland-Oostland heeft een vooraanstaande positie met toeleverende kennisintensieve bedrijvigheid. De tuinbouwtechnologie groeit in deze Greenport harder dan de tuinbouwsector zelf.

Daarnaast heeft de greenport een sterke innovatiekracht. Veel (vaak jonge) ondernemers zijn op zoek naar nieuwe technieken, nieuwe producten en nieuwe vormen van energie.

Vervoersproduct

De greenport bestaat o.a. uit toeleverende bedrijven, veilingen, afzetorganisaties, groot- en detailhandel en transportondernemingen. De Greenport importeert en verhandelt siergewassen en groente en fruit voor de wereldmarkt. Ook bevinden zich er grote afzetcoöperaties en distributiecentra en wordt er met name gebruik gemaakt van de mainports Schiphol en Rotterdam.

Dienstenproduct

De greenport bevat naast productie- en handelsbedrijven ook zakelijke dienstverleners en banken, zoals Rabobank Westland. Rabobank Westland vervult door de grote expertise op het gebied van glastuinbouw een nationale functie. Veel glastuinbouwbedrijven (ook elders in Nederland) hebben hun 'roots' in het Westland. Dat in combinatie met de expertise van Rabobank Westland, maakt dat ook veel glastuinbouwbedrijven buiten het Westland gebruik maken van deze bank. Daarnaast zijn er een aantal kennisinstellingen en kennis-toeleverende bedrijven aanwezig op het terrein van teelt, technologie, logistiek, kassenbouw en sociaal economie en life science.

Infrastructuur

De greenport heeft een goede ligging t.o.v. mainports Rotterdam en Schiphol. Knelpunten zijn congestie op de wegen en slechte bereikbaarheid van bedrijven.

Ruimtelijk product

De ruimtelijke druk is groot in de greenport: er is een hoge grondprijs en er zijn beperkte uitbreidingsmogelijkheden. Gezegd kan worden dat de ruimtelijke structuur van het Oostland beter is dan die van het Westland.

Organisatorisch concept

Binnen het cluster bestaan formele en informele samenwerkingsverbanden waardoor snelle kennisuitwisseling plaatsvindt. Er is sprake van een hechte sociale structuur.

3.5 Aalsmeer

Economische basis

Greenport Aalsmeer (c.q. de 'Flower Mainport') is een cluster van sierteelt, handel, logistiek en dienstverlening en is – ook in de beeldvorming – in veel opzichten hét centrum voor snijbloemen. Het biedt direct en indirect werkgelegenheid aan 45.000 arbeidsplaatsen. Ruim 60% van de wereldwijde export in snijbloemen en 40% van de internationale handel in planten loopt via Nederland. De toegevoegde waarde van greenport Aalsmeer bedraagt circa 585 miljoen euro in 2007, de omzet van de Bloemenveiling Aalsmeer bedroeg in 2005 bijna 1,7 miljard euro.

Vervoersproduct

In deze greenport is een grote exportveiling aanwezig. Hier komen vraag en aanbod bij elkaar, zowel vanuit Europa als daarbuiten. Op de veiling worden veel producten aangeleverd, gebundeld en daarna geëxporteerd. De veiling die in Aalsmeer gevestigd is, Flora Holland, is sterk bepalend voor de snijbloemen en potplanten. De veiling is gevestigd in Aalsmeer, Naaldwijk, Bleiswijk, Rijnsburg, Eelde en Venlo. 60 % van de handel in bloemen en planten wereldwijd gaat via FloraHolland. 95% van alle bloemen en planten uit Nederland worden verkocht via Flora Holland. De omzet van Flora Holland vestiging Aalsmeer bedroeg in 2007 bijna 1,8 miljard euro.

Dienstenproduct

De sector geeft aan dat er sprake is van een 'versnipperd kennislandschap'.

Infrastructuur

Greenport Aalsmeer ligt in de noordelijke Randstad en de Metropoolregio Amsterdam, vlakbij de luchthaven Schiphol, aan de A4 en de N201. De verdere ontwikkeling van deze greenport wordt nadelig beïnvloed door een potentieel verkeersprobleem in de regio Amsterdam. Oplossingsrichtingen zijn bijvoorbeeld het doorgaan met de beoogde omlegging van de N201, een verbreding van het nieuwe N201 tracé, meer ongelijkvloerse kruisingen en een betere aantakking van de nieuwe N201 op de A9.

Ruimtelijk product

De concurrentie van andere economische complexen in de dichtbevolkte Noordvleugel is groot: Schiphol zelf, zeehavens, kantoren- en bedrijventerreinen, detailhandel en woningen.

Organisatorisch concept

De greenport zoekt voornamelijk samenwerking met mainport Schiphol en greenport Westland-Oostland.

3.6 Overzicht en samenhang tussen de greenports

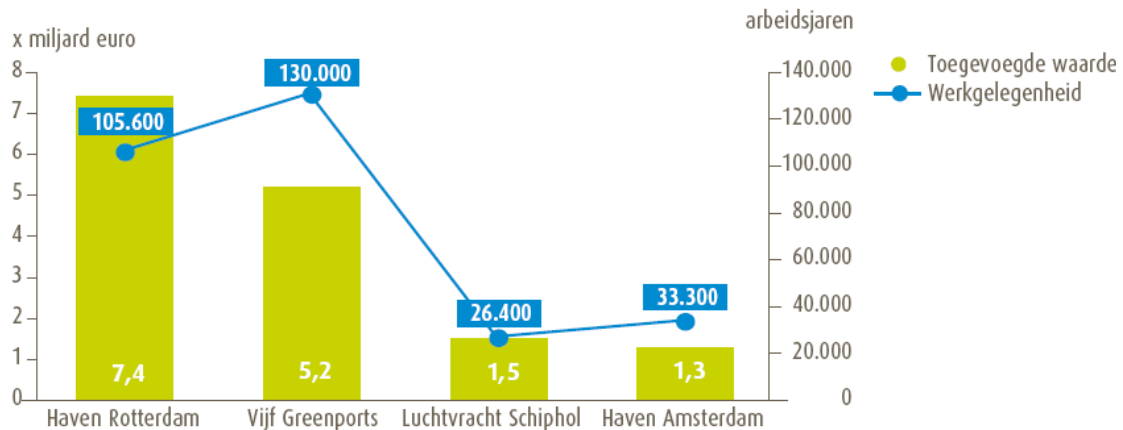
Onderstaande tabel brengt de toegevoegde waarde van de primaire sector, de andere schakels in de keten, de vijf kerngebieden in de greenport(s) en de bijbehorende productielocaties op afstand in beeld (Bron 17, afkomstig van LEI rapportage in het kader van monitor greenports 2008).

Tabel 1: toegevoegde waarde in miljoen Euro's over 2007 over de verschillende onderdelen van de greenport(s) (bron 17)

	Westland/ Oostland	Aalsmeer	Venlo	Boskoop	Bollenstr	Greenports	overige aangewezen gebieden	overige niet aangewezen gebieden	Totaal Nederland
Alle bedrijven	1320	210	255	25	85	1890	550	1100	3540
Primaire sector	1025	130	125	10	55	1355	225	35	1615
toelevering	110	85	nihil	nihil	nihil	200	nihil	nihil	200
verwerking	290	160	45	10	45	560	95	60	715
distributie	2745	585	425	45	185	4005	870	1195	6070

In onderstaande grafiek is ter vergelijking de verhouding tussen de greenports en de mainports te zien wat betreft werkgelegenheid en toegevoegde waarde (bron 18, gegevens uit 2004).

Wat betreft de samenhang tussen de greenports kan gezegd worden dat met name de samenhang tussen Westland-Oostland en Aalsmeer groot is. Dat wordt dagelijks zichtbaar door de grote hoeveelheid transporten tussen deze greenports.

Bron: TNO o.b.v. data individuele greenports, havens en Schiphol

Figuur 3: toegevoegde waarde en werkgelegenheid greenports en Mainports (schatting, o.b.v. bron 18, 2004)

De interactie tussen de greenports doet zich vooral voor in de handel/afzet van de producten, waarbij de sierteeltveilingen een belangrijke rol spelen. Er zijn verschillende redenen om te verwachten dat de interactie tussen boomkwekerij- en sierteelproducten in de toekomst sterker wordt. Ten eerste is de markt voor visueel aantrekkelijke boomteeltproducten een sterk groeiende markt; waarbij de scheiding tussen boomteelt producten en potplanten steeds meer vervaagt. De bloemveilingen zijn met name door hun bemiddelingsactiviteiten sterk vertegenwoordigd op deze markt. Ten tweede zijn bepaalde afnemers (zoals tuincentra) steeds meer gebaat bij een gezamenlijke aanvoer van boomteelt- en sierteeltproducten. Beperkte los- en opslagcapaciteit op de vestigingen vereisen een zeer efficiënte aanvoer van producten. De exporteurs in bloemisterijproducten zullen steeds meer boomteeltproducten in hun pakket opnemen. (bron 2)

De samenhang met de Bollenstreek is met name gericht op de heesterteelt die op de hyacintengronden plaatsvinden als vruchtwisseling om de gronden goed te houden. Deze heesters zijn een aanvullende teelt op de bomenteelt en de potplantenteelt in de andere greenports.

Men kan zich afvragen wat sterker is: de samenhang binnen of tussen de clusters? De werking van clustervorming is (nog) te onduidelijk om op deze vraag een antwoord te kunnen geven. Hierop wordt in het hoofdstuk conclusies en aanbevelingen teruggekomen in de vorm van een analyse vervoersbewegingen tussen de greenports.

4 Ruimtelijke aspecten

In de voorgaande hoofdstukken zijn voor de verschillende teelten en voor de verschillende greenports de ontwikkelingen geschetst zoals die naar het idee van Grontmij zich zouden kunnen voordoen. Deze ontwikkelingen hebben ook een ruimtelijke dimensie; daar wordt in dit hoofdstuk aandacht aan besteed.

Allereerst worden de belangrijkste plaatsingsfactoren beschreven die bij de keuzes rond de ruimtelijke dynamiek aan de orde zijn. Daaraan gekoppeld wordt vervolgens een indicatieve beschrijving gegeven van de ruimtelijke ontwikkelingen; zowel voor de greenports als voor de LOG's. Als apart onderwerp wordt ingegaan op het verspreide glas.

4.1 Besluitvormingsfactoren teeltbedrijven

Beslissingen rond de bedrijfsvoering van teeltbedrijven (en dus ook de keuze om wel of niet over te gaan tot uitbreiding dan wel verplaatsing van een (deel van het) bedrijf) zijn individuele ondernemersbeslissingen. Op basis van diverse factoren nemen tuinders een dergelijke beslissing. Hieronder zijn de belangrijkste neergezet en kort toegelicht. Niet alle factoren zullen even zwaar wegen voor een tuinder en ook hoeven niet alle factoren positief te scoren om te leiden tot een bepaald besluit.

- Kostenverlaging; in het buitenland zijn er vaak lagere arbeidskosten. Indien de kosten voor het (extra) transport lager zijn dan de winst die gemaakt wordt door de lagere arbeidskosten, is het voor bedrijven (soms zeer) rendabel om hun product in het buitenland te telen.
- Goede infrastructuur. Momenteel verloopt het transport van tuinbouwproducten voor 95 procent over de weg, inclusief het vervoer naar havens en luchthavens. Hierbij is op alle niveaus – snelwegen, provinciale wegen en lokale wegen – sprake van toenemende congestie (bron 19).
- De nabijheid van veiling en handel; dit geldt voornamelijk voor snijbloemen en potplanten.
- Klimatologische omstandigheden; de tomatenteelt bijvoorbeeld kan qua omstandigheden het best geteeld worden in de kuststrook vanwege lichtintensiteit en temperatuur (veel licht en niet te warm). De relatief hoge lichtinstraling langs de kust in combinatie met milde temperaturen over het gehele jaar zijn gunstig voor de productie.
- De grondwaarde; hierbij gaat het niet alleen om de aankoop prijs van de nieuwe grond. Ook de toekomstige waardevermeerdering van gronden is belangrijk voor tuinders (of op zijn minste een stabiele grondwaarde). Waardevermeerdering is alleen te bereiken in goedlopende gebieden, waar sprake is van ruimtedruk. De prijzen (2008) bedragen ongeveer (met de huidige economische situatie moet overal ongeveer 25% vanaf getrokken worden):
  - Westland: afgelopen jaren max 100 euro per/m² betaald.
  - Oostland max 80 euro
  - Agriport: max 32 euro
  - Zeeland: ca 55 euro max
  - Overig Nederland variërend van 15 tot maximaal 40 euro
- Mogelijkheden duurzame energie (kostprijsbeheersing); bijvoorbeeld clustering bij groot-schalige industriële energiekoppelingen of juist kleinere clusters bij aardwarmte. De locaties Westland en Oostland zijn uniek om een duurzaamheidslag mee te maken. Belangrijke aanjagers van duurzaamheid zijn OCAP (CO₂ in Westland en Oostland), restwarmte, aardwarmte en biobrandstof.
- De vorm van de kavel; grote rechte stukken grond hebben de voorkeur boven kleine reststukken.

- Waterkwaliteit en -infrastructuur; water kan om meerdere redenen van belang zijn: sommige grondgebonden teelten stellen specifieke eisen aan de waterkwaliteit (bijvoorbeeld de bol-lenteelt). Bij andere teelten kan wateroverlast een belemmerende factor zijn (bijvoorbeeld in Boskoop, Westland-Oostland).
- Efficiencyverbeteringen;
- Politiek/bestuurlijk klimaat; uit evaluatie blijkt dat ondernemers graag een heldere integrale ontwikkelingsvisie op het gebied terugzien waaruit blijkt wat de overheid voor ogen heeft met dat bepaalde gebied (bron 6).
- Sociale structuur; vaak is er in de greenports een groot economisch en sociaal netwerk van collega tuinders, toeleveranciers en afnemers. Ook kan de sociale en emotionele gebondenheid aan een plek of regio meespelen. Dit geldt voornamelijk voor de bedrijven die gevestigd zijn in de greenports en meer specifiek voor de familiebedrijven (bron 7).
- Bedrijven in de satellieten zijn vaak onderdeel van een groter bedrijf die hun hoofdvestiging hebben in een van de greenports. Deze moederbedrijven blijven over het algemeen in de greenports gevestigd.
- Verdringing van de glastuinbouwgronden door de woningmarkt (hogere grondprijzen) in de Randstad.

De restruimtes die ontstaan bij herstructureringen kunnen ingevuld worden met de maatschappelijk gewenste functies die economisch minder sterk zijn, zoals water, natuurontwikkeling en recreatie (let daarbij wel op een goede netwerkvorming) en voor de kleinere nicheteelten. Tuinders hebben aangegeven zelf te willen zorgen voor ruimtelijke kwaliteit in het gebied (natuur, water) mits ze daar de ruimte voor krijgen van de overheid.

4.2 Ruimtelijke ontwikkelingen

Wanneer we kijken naar de te verwachten ruimtelijke ontwikkeling op langere termijn, dan komt Grontmij tot het volgende globale beeld. Nadrukkelijk wordt opgemerkt dat dit een beeld is dat gebaseerd is op onze inzichten op dit moment (anno 2009). De geschetste ontwikkeling kan dan ook niet meer zijn dan een globale indicatie.

De verwachting is dat de greenports een ontwikkeling zullen doormaken die een verschuiving naar handel, logistiek en innovatie met zich meebrengt. De productiefunctie zal zeker gehandhaafd blijven, maar wij verwachten dat het oppervlakte aan productieareaal in de greenports af zal nemen. Dit komt met name door een toename van de vestiging van teeltbedrijven in de satellieten. Zoals eerder genoemd zijn dit vaak vestigingen van bedrijven die in één van de greenports hun 'moederbedrijf' hebben. Door de sterke verwevenheid van de genoemde functies in de greenports, zal er een sterke link zijn met de toeleveringsbedrijven, die hun kracht ook zeker zullen benutten voor een verdergaande expansie naar het buitenland. De huidige intensieve relaties tussen de greenports zal gehandhaafd blijven, waarbij echter een verschuiving van kwantiteit naar kwaliteit van de producten zal optreden; juist door de sterke kwaliteit zal de internationale positie naar verwachting gehandhaafd blijven. Belangrijk daarbij is wel dat de infrastructuur naar en tussen de greenports op voldoende niveau komt dan wel blijft.

Verschuivingen van productiebedrijven uit de greenports zullen ook sterk afhankelijk zijn van de ontwikkelingen in de duurzame energie. Eén van de vormen van duurzame energie is aardwarmte. Wanneer in de toekomst bijvoorbeeld in het Westland gebruik kan worden gemaakt van aardwarmte, betekent dit dat de tuinders die gebruik maken van die boring ook waarschijnlijk 30 jaar daar gevestigd blijven (na ongeveer 30 jaar is de warmtebron uitgeput). Dit geldt ook voor restwarmte. Wanneer industriële restwarmte structureel aan glastuinbouw geleverd gaat worden (bijvoorbeeld in Westland-Oostland) zal dat voor de sector een belangrijke reden zijn hier gevestigd te blijven.

Wat betreft de ontwikkeling van de verschillende satellieten komen wij globaal tot de volgende hoofdlijnen. Bij de volgende LOG's/satellieten verwachten wij dat zij in de (nabije) toekomst zullen groeien: Wieringermeer, Californië/Siberië, Grootslag, Berlikum, Terneuzen, Sexbierum, Zuidplaspolder en Dinteloord. Redenen hiervoor zijn;

- de aanwezigheid van een aantal sterke ondernemers;

- optimaal teeltklimaat (licht en temperatuur);
- mogelijkheden voor duurzame energie;
- goede infrastructuur en/of samenhang met andere gebieden (bijvoorbeeld koppeling Groot-slag aan Wieringermeer of Californië/Siberië aan greenport Venlo).

Wij verwachten dat de groenteteelt in deze satellieten de meeste ruimte in beslag zal nemen.

Van andere LOG's en provinciale projectlocaties verwachten we weinig tot geen groei. Dit heeft te maken met de afwezigheid van sterke bedrijven, geen 'emotionele binding' met het gebied, lage ruimtedruk vanuit andere functies, nabije ligging bij beschermde Natura 2000 gebieden, moeizame herstructurering en/of lokale weerstand van omwonenden. Het gaat hierbij om de volgende gebieden: Emmen, Kampen, Bergerden, Luttelgeest, betuwse bloem, Bommelerwaard, Voorne-Putten, Westvoorne, Made, Bathpolders, Barendrecht en Almere Buitenvaart.

4.3 Verspreid liggend glas

Naast het glas in de greenports en de concentratiegebieden ligt er Nederland ongeveer 3.500 ha. verspreid glas (2007). In de Nota Ruimte heeft de overheid aangegeven verspreid glas te willen saneren. Een van de redenen hiervoor is minder aantasting van het landschap.

Er is een aantal instrumenten aanwezig om verspreid glas op ruimen. Eén daarvan is het toekennen van subsidie. Een andere manier om glas te saneren is te zien bij de provincie Limburg, die bezig is een fonds op te zetten om de sloop van oude kassen te helpen financieren (zie kader hieronder).

Provincie Limburg wil glastuindersfonds om sloop van kassen te financieren

De provincie Limburg wil een fonds opzetten om de sloop van oude kassen te helpen financieren. Het fonds zou gevuld moeten worden door aan tuinders die buiten de project- en concentratiegebieden het bedrijf meer uitbreiden dan de 3 hectare die officieel is toegestaan een heffing op te leggen. Het plan voor het fonds maakt deel uit van het Limburgs Kwali-teitsmenu dat de provincie in voorbereiding heeft en waarmee wordt beoogd het Limburgse buitengebied een beter aanzien te geven.

De heffing voor tuinders geldt niet voor tuinders in de projectgebieden Californië tussen Horst en Venlo of Siberië bij Maasbree. Ook bedrijven die in de 14 Limburgse concentratiegebieden voor de glastuinbouw gevestigd zijn, hoeven niet aan de regeling mee te betalen. Tuinders kunnen op twee manieren hun bijdrage leveren. Ondernemers kunnen zelf een kas zoeken die voor sloop in aanmerking komt en dat financieren of ze kunnen een bedrag storten in het provinciale fonds.

Bron: De Limburger, 21/07/09

Ook bestaat er de Ruimte voor Ruimte regeling. In 2000 is dit landelijk beleid van kracht geworden en door iedere provincie op een andere wijze doorvertaald en uitgewerkt. In de provincie Zuid-Holland mag met de Ruimte voor Ruimte regeling voor de sloop van iedere 1000 m2 bedrijfsbebouwing of 5000 m2 kassen één woning worden teruggebouwd, met een maximum van drie per bedrijf.

Bij het toepassen van de Ruimte voor Ruimte regeling worden door de Grontmij een aantal problemen gesignaleerd welke zorgen voor een remmende werking op het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit van het landelijke gebied. Ten eerste is het de vraag hoe consequent gemeenten zijn in het handhaven van beleid. Vanuit provinciaal landelijk beleid mag een uitbreiding van een bedrijf misschien niet, maar gemeenten laten het soms toch toe. Een voorwaarde om verspreid glas te verwijderen is dat de politieke drive er moet zijn. Nu gebeurt het dat glastuinbouwbedrijven stoppen maar dat zij het glas laten staan, bijvoorbeeld om caravans erin te stallen. Deze politieke drive geldt ook voor papieren glas. Papieren glas zou uit de bestemmingsplannen geschrapt moeten worden, maar gemeenten doen dit niet i.v.m risico's op planschade (anderen geven aan dat het met planschade erg mee valt).

Een ander probleem dat optreedt is de vraag in hoeverre de verkoopprijs van woningen op voldoende niveau blijft de komende jaren. Met andere woorden: is er voldoende financiële dekking voor de kapitaalvernietiging als gevolg van de sloop van kassen?

Voor het vergroten van de effectiviteit van de Ruimte voor Ruimte regeling ziet Grontmij een aantal mogelijkheden:

1. De verhouding tussen 1 woning bouwen bij de sloop van 5000 m² kas verruimen om meer financiële ruimte in saneringsprojecten te genereren.
2. Een glastuindersfonds om de sloop van kassen te financieren zoals de provincie Limburg voorstelt (zie kader hierboven).
3. Het toekennen van subsidie wanneer kassen opgeruimd worden die in prioritaire gebieden liggen, zoals nationale landschappen.
4. Wanneer met de RvR regeling woningen gebouwd worden zou er meer gefocust moeten worden op het clusteren van woningen en het collectief toepassen van RvR per deelgebied. Het verbeteren van de landschappelijke kwaliteit blijft het uiteindelijke doel.

Tot slot de overweging: als het verspreid glas niet op een heel kwetsbare plek zit, moet het dan wel weggehaald worden? Bedrijven die onder verspreid glas vallen zijn soms waardevolle bedrijven omdat ze zeer innovatief zijn (kiezen er bewust voor om niet in het cluster te zitten) of fytosanitaire redenen hebben om zich solitair te vestigen (infectiedruk).

Wellicht is het beter om gezonde bedrijven op minder gevoelige plaatsen meer ruimte te geven, zodat ze duurzaam kunnen investeren en opereren. Bovendien kost saneren van gezonde bedrijven veel (maatschappelijk) geld. Het advies is om de sanering te prioriteren en om maatwerk toe te passen per bedrijf. Twee extra aspecten hierbij;

- Er wordt – met name in het westen – een ruimtedruk gevoeld. De hectarediscussie krijgt wat meer lucht wanneer verspreid liggende bedrijven op sommige plekken meer ruimte krijgen.
- In de jaren negentig van de vorige eeuw zijn de concentratiegebieden aangewezen. Belangrijke aanleiding was de mogelijkheid om in een concentratiegebied collectieve voorzieningen te realiseren. Voor zowel koude-warmte opslag (gesloten kas) als voor aardwarmte kent de bodem zijn beperkingen (capaciteit). Vanuit dit perspectief is duurzaam ondernemen buiten glastuinbouwconcentratiegebieden goed mogelijk.

5 Conclusie en aanbevelingen

5.1 Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van de door Grontmij uitgevoerde werkzaamheden, zijn in de voorgaande hoofdstukken de bouwstenen aangedragen. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen worden deze bouwstenen op een andere wijze gerubriceerd, maar ze worden daarbij niet nader geanalyseerd. Nogmaals wordt er op gewezen dat de uitwerking van de antwoorden gebaseerd is op de kennis en expertise die binnen Grontmij aanwezig is aangevuld met inzichten op basis van de gevoerde gesprekken en de resultaten van de workshops.

Daarnaast wordt nog eens onderstreept dat dit onderzoek niet meer en niet minder is dan een quickscan. Het zijn dus eerste inzichten die een globale lijn uitzetten voor een denkbare ontwikkeling. Daarbij is vooral ingegaan op de te verwachten ontwikkelingen vanuit de sector. Hoe de overheid daarop reageert dan wel aanvullend beleid formuleert en wat het effect daarvan is op de ontwikkelingen, valt buiten de scope van dit onderzoek en dient in vervolgonderzoeken nader uitgewerkt te worden.

1. Welke ontwikkeling verwacht de glastuinbouwsector zelf te gaan maken; specifiek in relatie tot de greenports?

Met name in hoofdstuk 2 en 3 is ingegaan op de ontwikkelingen die er voor de verschillende teelten en greenports te verwachten is. Algemeen gesteld is de verwachting dat Nederland haar sterke internationale positie in de glastuinbouw zal kunnen (en willen) behouden. Met name de sterke verwevenheid van productie, handel, logistiek, innovatie en toeleveringsbedrijven, maken de huidige greenports zeer sterk en solide. Ook op de langere termijn zal die verwevenheid gehandhaafd blijven, waarbij er een verdere verschuiving binnen de greenports zal plaatsvinden van bulkproductie naar kwaliteitsproducten. Het productie areaal binnen de greenports zal naar verwachting wel afnemen; een belangrijk deel van de productie zal naar satellieten in de kustzone van Nederland worden verplaatst. In ieder geval laat de ontwikkeling zien dat de toegevoegde waarde per vierkante meter in de greenports zelf toeneemt door specialisatie in kwaliteitsproducten en ruimtewinst voor andere functies in de keten.

Hoe groot het oppervlak glastuinbouw in de verschillende greenports zal zijn in 2040 is in het kader van dit onderzoek niet aan te geven. De grote hoeveelheid factoren die dat bepalen, maken een kwantitatieve raming moeilijk. Wat we bij alle sectoren zien is een afname van het aantal bedrijven en een toename van oppervlakte per bedrijf. Wat van belang is en zal blijven, is de sterke verwevenheid die er tussen de greenports bestaat. Die kracht zal gehandhaafd en versterkt worden, hetgeen leidt tot complexwerking op Randstadniveau tussen de greenports en niet alleen binnen één greenport. Belangrijk zal het energievraagstuk worden. Het verduurzamen van de sector zal vanuit het perspectief van kostprijsbeheersing de ruimtelijke dynamiek mede vorm kunnen gaan geven. Te denken valt aan aansluiting bij mogelijkheden van geothermie, maar ook het aanhaken op eventueel aan te leggen restwarmte netwerken.

Bezien we de ontwikkelingen per sector dan ontstaat grof gesteld het volgende beeld:

Bollenteelt:

Schaalvergroting, toename hoeveelheid totale areaal. Geen toename van productie in de greenport maar wel in andere delen van Nederland (o.a. kop van Noord-Holland) en deels in het buitenland. Of deze teelt op termijn geheel uit de greenport verdwijnt is sterk afhankelijk van de technische ontwikkelingen voor met name een kwalitatief goede hyacintenteelt. Tot die tijd is de

hyacintenteelt primair afhankelijk van deze greenport en zal in omvang niet substantieel afnemen.

Boomkwekerij:

Schaalvergroting, toename hoeveelheid totale areaal (teelt plus handel). Voor de greenport mogelijk lichte afname, landelijke toename voornamelijk voor afteelt en voor handel en export.

Potplanten:

Schaalvergroting, toename totaal teeltareaal. locatie van bedrijven blijft afhankelijk van nabijheid handelscentra; zowel bulkproductie als nicheteelt blijft in de greenport. Een deel van (tussen)teelt verplaatst zich naar buitenland.

Snijbloemen:

Schaalvergroting, bedrijven afhankelijk van ligging bij handelscentra. Toename/afname van productie in de greenports niet duidelijk. Deel van teelt verplaatst zich naar buitenland. Aalsmeer ontwikkelt zich meer en meer tot het centrum, terwijl de productie ter plaatse afneemt.

Groenten:

Schaalvergroting, toename areaal groenteteelt in NL, maar substantiële afname van de teeltfunctie in de greenports. Deel productie verplaatst naar satellieten en het buitenland. Door strenge kwaliteitseisen en technologische (teelt)ontwikkelingen heeft het Nederlandse product de beste exportkwaliteit.

2. Welke glastuinbouwrelaties zijn er tussen de Randstad en haar satellieten (in Nederland, maar ook internationaal)?

De verwachting is dat zich in de satellieten met name productiebedrijven zullen vestigen. Dit zijn vaak vestigingen van bedrijven die in één van de greenports hun 'moederbedrijf' hebben. Handels-, logistieke-, technologie en toeleveringsbedrijven zullen veelal in de greenports blijven zitten vanwege de onderlinge fysieke nabijheid. Bij potplanten en boomkwekerijen wordt de relatie met het buitenland steeds sterker omdat in het buitenland de tussenteelt veel goedkoper geproduceerd kan worden (bij potplanten daalt de kostprijs van de plant tot ca. 30% van de kostprijs die het zou zijn indien de gehele teelt in Nederland plaats zou vinden). Ook bij bloemen wordt er steeds meer in het buitenland geproduceerd, dit geldt vooral voor de duurdere, compacte en niet-volumineuze bloemen (makkelijk en goedkoop te transporteren). Bij groenten gaat de bulkproductie steeds vaker naar satellieten in de kustzone (o.a. Wieringermeer en Terneuzen) en naar het buitenland.

De samenhang tussen de greenports is groot. Het lijkt erop dat een greenport niet alleen functioneert omdat het in zichzelf een cluster vormt, maar ook omdat het met andere greenports een groot netwerk vormt. Ze zijn van elkaar afhankelijk in de handel en afzet van producten. De greenport Duin- en Bollenstreek lijkt wel meer op zichzelf te staan dan de andere greenports.

Het klassieke idee van de ruimtelijke samenhang in een greenport is dat de basis bestaat uit productiebedrijven. Daarboven een laag met handel/logistieke bedrijven en tot slot een toplaag met een veiling. (1)

met enige nuancering per teelt en per greenportgebied. Voor enkele teelten zou deze stelling namelijk zeker waar kunnen zijn (productie van bollen en groenten), maar de mogelijkheden voor de verplaatsing van de potplanten, sierbloemen en boomteelt liggen genuanceerder. Alle teelten hebben de eigen kenmerken en zijn in meer of mindere mate afhankelijk van de ontwikkelingen op gebied van energie, transport, kwaliteit en duurzaamheid. Ook de vraag van de markt blijft uiteindelijk bepalend voor de hoeveelheid product die geteeld wordt. De kwaliteitseisen die consumenten in Nederland en in andere landen stellen aan producten in relatie tot het grote assortiment producten in combinatie met de kennis op het gebied van technologie (duurzaamheid, energie, techniek), handel en export en de unieke ligging van Nederland, maakt het verplaatsen van de volledige productie onrealistisch. Een herverdeling van de teeltgronden binnen Nederland zal wel nader verkend moeten worden. De teelt van groenten, bollen en (deels) sierteelt verplaatst zich naar verwachting uit de greenports. In aansluiting daarop zou dit actief kunnen worden begeleid, zodat vrijkomende ruimte gebruikt kan worden om te voldoen aan de vraag om handels- en logistieke gronden en teeltgronden voor potplanten en (deels) sierteelt. Dat past bij de marktontwikkelingen in de tuinbouwsector die uit deze scan naar voren komen. De ruimte die op grond van de gesignaleerde marktontwikkelingen naar verwachting vrijvalt, kan voor andere functies worden gebruikt. Om de kracht van de tuinbouwsector voor Nederland te behouden en te versterken en op de genoemde dynamiek te anticiperen, verdient het aanbeveling in aansluiting op het huidige rijksbeleid (Nota Ruimte, Structuurvisie Randstad 2040) en de uitvoering daarvan, nieuwe acties en mogelijk ook aanvullend beleid te overwegen.

Het is in elk geval goed om vast te stellen dat het denkbaar is dat in de Bollenstreek op termijn de productiefunctie afneemt en er daar op termijn ruimte voor andere functies kan ontstaan. Datzelfde geldt, zij het in mindere mate, in en om Aalsmeer. In relatie met de verplaatsing van de productie van groente uit het Westland-Oostland naar elders, lijkt hier in beperkte mate ruimte vrij te komen voor andere functies. Wat betreft Boskoop is er waarschijnlijk sprake van een *grosso modo* gelijkblijvende ruimtebehoefte, aangezien de boomteelt ter plaatse mogelijk licht afneemt en de pot- en containerteelt toeneemt.

5.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

- Aangezien de productie in de Randstad op termijn per saldo afneemt, is het goed helder te krijgen of er daadwerkelijk ruimte vrijvalt en zo ja, waar dit naar verwachting het geval is en wanneer. Op basis daarvan kan helder worden voor welke functies die ruimte zou kunnen worden gebruikt
- Het is van groot belang om de onderlinge verwevenheid tussen de greenports nader in beeld te brengen. Een van de manieren hiervoor is een analyse te maken van de vervoerbewegingen die er plaatsvinden op bedrijfsniveau. Dit laat veel zien van de manier waarop greenports (en satellieten) met elkaar verbonden zijn.
- Hoe is de samenhang tussen nieuwe locaties, herstructurering en duurzaamheid? Het grootste areaal glastuinbouw bevindt zich in bestaande gebieden. Een groot deel daarvan is aan herstructurering toe. Met herstructurering wordt per saldo een grote duurzaamheidsslag geslagen. Daarvoor is wel schuifruimte nodig in de zin van nieuwe locaties.
- Nader onderzoek naar succes- en faalfactoren van LOG's
- Wat voor invloed heeft duurzame energie, zoals aardwarmte, op de ruimtelijke ordening? Daarbij is het ook de vraag welke effecten maatregelen op het vlak van energie en water kunnen hebben op innovaties van de sector.
- Kan er een optimalisatieslag plaatsvinden bij de planning van bedrijven/veilingen? Met andere woorden: kan er zonder de aanleg of verbetering van infrastructuur congestie worden vermeden, bijvoorbeeld door op andere tijden te rijden?
- Hoe moet het beleid van verspreid glas eruit zien? Wanneer creëert het instrument Ruimte voor Ruimte voldoende financiële dekking voor de kapitaalvernietiging als gevolg van de sloop van kassen?
- Hoe kun je in overheidsbeleid omgaan met onzekerheid over oppervlaktebehoeftes?
- Hoe moet de overheid met subsidies en facilitering omgaan?
- Wat hebben de greenports nodig om hun centrumfunctie te versterken en hun 'silicon valley' rol te behouden?

- Zijn er nieuwe innovaties op het gebied van transport? Wanneer producten vervoerd kunnen worden zonder kwaliteitsverlies, zullen er wellicht meer bedrijven in het buitenland gaan produceren. Wat voor invloed hebben innovaties op de ruimtelijke ontwikkeling?
- Hoe moet de toenemende congestie in relatie tot de greenports in de Randstad gezien worden; is het een keurslijf en beperkende factor voor de ontwikkeling van de greenports of een 'driving force' voor innovatie?
- Toegevoegde waarden/ maatschappelijke kosten en baten analyse van de sectoren
- Omvang van het exportproduct 'tuinbouwtechnologie' (wereldwijd)
- Wat betreft de sierbloemen is het van belang meer inzicht te krijgen in de verwachte versterking van de centrumfunctie van Aalsmeer ten opzichte van de afnemende productie in deze greenport, waar de productie elders toeneemt.
- Wat betreft de hyacintenteelt is het van belang meer inzicht te verkrijgen in de (technische) mogelijkheden voor verplaatsing uit de Bollenstreek naar elders van de productie en de bijbehorende fasering in de tijd. In samenhang hiermee en met oog op het verschoven productiezwartepunt naar Noord-Holland, is het van belang meer inzicht te verkrijgen in de robuustheid en kracht van de greenport Bollenstreek op langere termijn.
- Voor het Westland en Oostland is van belang helder te krijgen hoeveel ruimte daadwerkelijk vrij kan komen door de marktgedreven verplaatsing van met name de groenteteelt.
- Voor Boskoop is meer inzicht nodig in de mogelijk lichte afname van het benodigde areaal voor boomteelt in relatie tot de extra ruimtebehoefte voor pot- en containerteelt. Is hier extra ruimte nodig? Per saldo lijkt het erop dat het totale areaal gelijk zou kunnen blijven.

Deelnemers

Deelnemers workshop

Aan de workshop d.d. 17 juni 2009 hebben deelgenomen:

- Lex Arkesteijn Grontmij
- Hans van de Berg Grontmij
- Lennart vd Burg Grontmij
- Hans van Dam VROM
- Melissa de Looff Grontmij
- Petrus Postma Grontmij
- Willy-Janne Verlaan Grontmij

Aan de workshop d.d. 9 juli 2009 hebben deelgenomen:

- Lex Arkesteijn Grontmij
- Lennart vd Burg Grontmij
- Hans van Dam VROM
- Cees van Drunen LNV
- Melissa de Looff Grontmij
- Petrus Postma Grontmij
- Dirk Schaap VROM
- Willy-Janne Verlaan Grontmij

Geïnterviewde key-figures

- Jan van Aartrijk e.a. KAVB, Duin- en Bollenstreek
- Paul Ammerlaan Tomatenkwekerij "gebr. Ammerlaan", Westland (Prominent Groep)
- Leonie Claessen LTO Glaskracht
- Aad van de Knaap Potplantenkwekerij KP Holland, Westland
- Peter Kouwenhoven Anthuriumkwekerij "Kouwenhoven", Westland
- Alex Raes Ministerie van Financiën
- Ronald Roos Boomkwekerij "Ronald Roos", Boskoop
- Bart Vink Ministerie van VROM

Geraadpleegde bronnen

1. Smidt, R., Gies, E.; Kwantitatief onderzoek naar glastuinbouw in aandachtsgebieden Nota Ruimte (Wageningen, Alterra, 2007)
2. Wageningen UR, Van de Geijn Partners bv, Buck Consultants International; Naar een gedeelde agenda voor infrastructuur en agrologistiek rondom Greenports; Achtergrond rapport (Agrotechnology & Food Sciences Group, 2006)
3. Glastuinbouw in aandachtsgebieden, excelsheet behorend bij Smidt / Gies (2007)
4. Reijnders C.E., Ruijs, M.N.A., Poot, E.; Verkassende Westlanders; motieven en vestigingsfactoren van verplaatsende Westlandse telers, (Den Haag, Lei, 2005)
5. Lei; Landschap (Den Haag, Lei, 2007);
http://www.lei.dlo.nl/publicaties/PDF/2007/LEB/LEB_H05.pdf
6. Kessel, H., Heest, van, F., Mc Carthy, B., Otterman, E.; Ruimtelijk beleid glastuinbouw (NovioConsult Van Spaendonck, Nijmegen, 2005)
7. Provincie Zuid-Holland; Greenports 2020, thuis in Zuid-Holland (Provincie Zuid-Holland, 2006)
8. Ministerie van Financiën; Rijksbegroting 2009, internetpagina:
<http://rijksbegroting.minfin.nl/2009/home>
9. Ruijs, M., Knijff, van der, A., Bremmer, J., Janssens, B., Indicatoren voor de kracht van de greenports Zuid-Holland (Wageningen, LEI Wageningen UR, 2008)
10. Kuiper, R., Borsboom, J., Bouwman, A., Kuipers-Ilinden, M., Loonen, W.; Waarheen met Nederland? Ruimtelijk beeld trendscenario 2040 (Milieu- en Natuurplanbureau, 2006)
11. Stichting Duin- en Bollenstreek 'Hou het Bloeiend'; Compensatiemogelijkheden Bloembollenareaal Duin- en Bollenstreek (Stichting Hou het Bloeiend/ Greenport Duin- en Bollenstreek, 2006).
12. Zeijts, van, H., Eerdt, van, M.M., Kolk, van der, J.W.H.; Duurzame ontwikkeling van de landbouw in cijfers en ambities; veranderingen tussen 2001-2006 (Milieu en Natuur Planbureau, 2007)
13. Leeuwen, van, M., Kleijn, de, T., Pronk, B., Verhoog, D.; Het Nederlandse agrocomplex 2007 (LEI, Den Haag, 2008)
14. Taskforce Greenport(s) Nederland Visie 2040; Excelleren! Visie 2040 (Greenport(s) Nederland 2008)
15. LEI; de agrarische sector in Nederland naar 2020; perspectieven en onzekerheden (LEI, 2009).
16. Tussenbalans van de Greenports (2009)
17. Bijlage 1: Concept-inhoudelijke monitor Greenport(s)
18. Platform Agrologistiek; de agrologistieke kracht van Nederland 2009 (Nederland Distributieland, 2009)
19. Hietbrink, O., Ruijs, M., Vlist, van der, A.; Ruimte voor Greenports (LEI, 2006)
20. Ministerie van VROM; Structuurvisie Randstad 2040 (Den Haag, 2008)
21. Ministerie van VROM, LNV, EZ en VenW; Nota Ruimte (deel 4, Den Haag, 2006)
22. Diverse documenten afkomstig van de websites van de greenports, waaronder de visies die door de greenports zelf zijn opgeschreven

Websites:

- <http://www.greenportduinenbollenstreek.nl/>
- <http://www.greenportregioboskoop.nl/index.php?pag=home>

- <http://www.greenport-zh.nl/>
- <http://www.flowermainportaalsmeer.nl/>
- <http://www.minvrom.nl/randstad2040>
- <http://www.minvrom.nl/notaruimte>
- <http://www.minInv.nl>

Bijlage 1

Samenvatting literatuur

1. Beleidsontwikkelingen

1.1 Beleidsontwikkelingen rond de eeuwwisseling

Halverwege de jaren negentig had de glastuinbouwsector het economisch zwaar te verduren. Algemeen besef was dat herstructurering nodig was om veroudering van het glas te voorkomen en de structuur in de kerngebieden (Westland, Aalsmeer) te verbeteren. Destijds is een aantal regelingen in het leven geroepen die deze herstructureringsopgave dienden te ondersteunen. In november 1997 is het convenant glastuinbouw en milieu (GlaMi) ondertekend door overheden (rijk, provincies, gemeenten, stadsgewest Haaglanden en waterschappen) en de sector (LTO Nederland). Daarin is een aantal gezamenlijke afspraken over milieudoelstellingen, in te zetten beleidsinstrumentarium, handhaving en onderlinge samenwerking vastgelegd.

In dezelfde periode werd geconstateerd dat er voor een goed renderende glastuinbouwsector ruimte gevonden moest worden om de noodzakelijk geachte groei en herstructurering mogelijk te maken. De opvatting was dat deze ruimte niet kon worden gevonden in de bestaande kerngebieden in het Westen van Nederland, maar vooral daarbuiten. In de voorbereiding op de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening is door LTO Nederland en het ministerie van LNV een lijst van 10 locaties opgesteld die een oplossing konden bieden voor deze opgave. De locaties dienden te voorzien in een belangrijk deel van de ruimtebehoefte tot 2010. De 10 locaties zijn vastgelegd in het Bestuurlijk Afsprakenkader herstructurering glastuinbouw (6 januari 2000). Al ruim voor het uitkomen van dit Bestuurlijk Afsprakenkader hadden de provincies een eigen ruimtelijk glastuinbouwbeleid ontwikkeld en in hun streekplannen reeds meerdere provinciale projectlocaties aangewezen voor een geconcentreerde ontwikkeling van de glastuinbouw.

Een deel van deze provinciale projectlocaties was reeds aangewezen voor de totstandkoming van het Bestuurlijk Afspraken kader en het aanwijzen van de 10 LOG's. Het afwegingsproces voor de keuze van de 10 locaties is in 2,5 maand doorlopen. Dit is een besloten traject geweest met het ministerie LNV en LTO als belangrijkste spelers. In deze periode is afstemming gezocht met het ministerie VROM in het kader van de inbedding in de Vijfde Nota en met de provincies over de mogelijke vestiging van een LOG (bron 6).

1.2 Tuinbouw in de Nota Ruimte

In de vigerende Nota Ruimte (2006) is de genoemde afspraak ten aanzien van de glastuinbouw overgenomen. De Nota Ruimte geeft aan dat er voor de herstructurering van bestaande verouderde glastuinbouwgebieden ruimte nodig is om bedrijven te verplaatsen vanuit de bestaande gebieden naar de tien LOG's.

In de Nota Ruimte is ook, in navolging van de term *mainport* (Schiphol en Rotterdamse haven) en de *brainport* (kenniscluster Eindhoven) de term *greenport* geïntroduceerd. De Nota Ruimte benoemt vijf greenports: Aalsmeer, Westland-Oostland (c.q. het Zuid-Hollands glasdistrict), Venlo, Bollenstreek en Boskoop. De eerste drie hebben betrekking op de glastuinbouw. Afgezien van Greenport Venlo, bevinden alle greenports zich in de Randstad. Net als onder meer de beide mainports, de brainport en de nationale stedelijke netwerken, zijn deze greenports opgenomen in de nationale Ruimtelijke Hoofdstructuur. Daarmee is in het ruimtelijke rijksbeleid het (inter)nationale belang onderstreept (bron 6).

1.3 Greenports in de Structuurvisie Randstad 2040

De Structuurvisie Randstad 2040 (2008) is opgesteld door het huidige kabinet. In deze structuurvisie is in aanvulling op de Nota Ruimte voor de Randstad een aantal ruimtelijke keuzes voor de lange termijn gemaakt met als doel 'een duurzame en concurrerende Europese topregio'. In deze visie wordt er onder meer voor gekozen 'wat internationaal sterk is, sterker te maken'. In de Structuurvisie Randstad 2040 heeft het kabinet in relatie tot dit principe onderstreept in te zetten op versterking van de centrumfunctie van de greenports. Tegelijkertijd is in deze structuurvisie verwoord dat het de vraag is in hoeverre de productiefunctie daar in ruimtelijk opzicht aan gekoppeld blijft dan wel moet blijven. Daarom is in de genoemde structuurvisie een actie opgenomen om in het verlengde van de visie meer inzicht te verkrijgen in de marktontwikkeling en eventueel bijbehorende verplaatsingen van de tuinbouwsector in het algemeen en de Randstedelijke greenports in het bijzonder. Het kabinet gaf daarbij aan dat verplaatsing van de productiefunctie kansen biedt voor andere functies De visie is intussen in het voorjaar van 2009

behandeld door de Tweede Kamer. De keuzes met betrekking tot de greenports worden op grond daarvan niet veranderd.

De in de Randstad aanwezige greenports behoren als hoogwaardige en innovatieve tuinbouwcentra tot de wereldtop. Door een ontwikkeling van een 'productiegedreven' sector naar een 'marktgedreven' sector, neemt het belang van kennis en innovatie toe. Door een betere samenwerking tussen de verschillende greenports kan Greenport Nederland uitgroeien tot een sterke netwerkorganisatie. Bovendien kunnen – door dwarsverbanden te leggen met andere economische sectoren (handel, transport, techniek) – extra innovatieslagen worden gemaakt. Schaalvergroting zorgt ervoor dat het aantal bedrijven afneemt, maar dat tegelijkertijd het areaal glastuinbouw stabiel blijft. Onduidelijk is of er voldoende fysieke ruimte is om de doorgaande schaalvergroting vorm te geven. Het is ook de vraag of die ruimte eigenlijk wel nodig is of dat een groot deel van de productiefunctie zich naar elders verplaatst. Voor de toekomst moet mogelijk rekening worden gehouden met verplaatsing van grootschalige productie. Nieuwe, grootschalige glastuinbouw vlakbij Schiphol (in de structuurvisie noemt het kabinet de beperkingen-zones als aantrekkelijke optie) is bijvoorbeeld één van de mogelijkheden. Dit soort verplaatsingen zorgt ervoor dat er bij de greenports mogelijk ruimte vrijkomt die kan worden benut voor tuinbouwdoeleinden of voor andere functies.

Voor de korte termijn zijn recent middelen uit het Nota Ruimtebudget beschikbaar gesteld. Innovatieve en hoogwaardige greenports als centra in internationale ketens met mogelijkheden voor efficiënt geconditioneerd (lucht)transport dragen bij aan de internationale profilering van Nederland. In hoeverre de productiefunctie daar in ruimtelijke zin aan gekoppeld moet zijn, is voor de lange termijn de vraag. Mogelijk ontstaan vanwege de behoefte aan schaalvergroting kansen voor verplaatsing van de productiefunctie naar locaties buiten de Randstad. Het kabinet wil deze kansen benutten als zij niet ten koste gaan van de concurrentiekracht van de greenports en hun economische betekenis voor Nederland. Vrijkomende ruimte kan namelijk ook worden benut door andere tuinders om hun bedrijf te versterken. Door verplaatsing kan meer ruimte ontstaan voor nieuwe ruimtelijke kwaliteit, groen en recreatie en wellicht nieuwe woon- en werkmilieus in de Randstad. Mogelijke locaties die voor vestiging in aanmerking kunnen komen, zijn de landbouwontwikkelingsgebieden uit de Nota Ruimte of delen van de beperkingen-zones rond Schiphol. De voor- en nadelen van een eventuele verplaatsing vragen om een integrale afweging, zo is in de Structuurvisie Randstad 2040 verwoord.

2. Glastuinbouwontwikkeling

2.1 Ontwikkeling glas 2000-2007

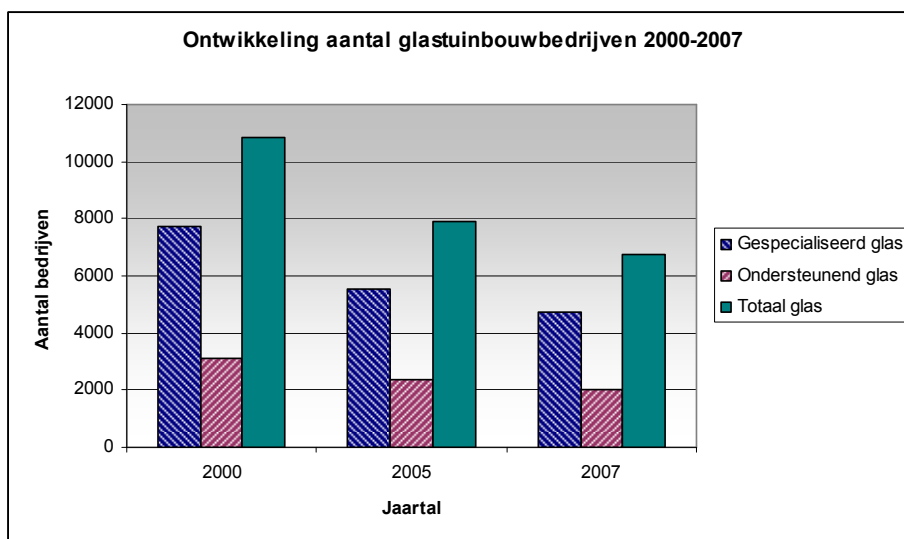
In de jaarlijkse landbouwtelling wordt 'tuinbouw onder glas' geïventariseerd. Hieronder wordt verstaan: de teelt in de kassen bedekt met glas of plastic of in betreedbare plastic tunnels. Onderstaande gegevens zijn gebaseerd op deze landbouwtellingen (bron 3).

Het aantal glastuinbouwbedrijven is in het tijdsbestek 2000 tot 2007 afgenomen met 37,9%. Het aantal hectares glas is afgenomen met 7,7% (zie figuur 1 en 2)

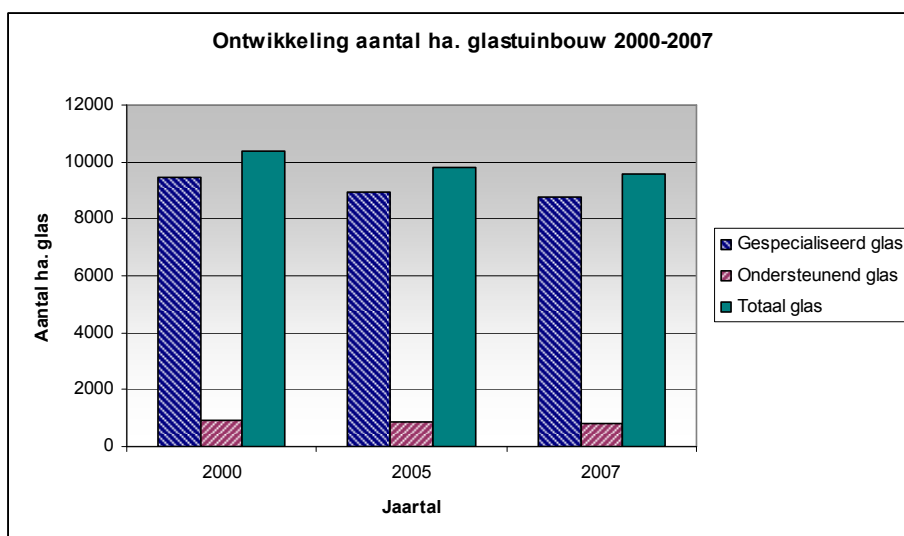
Deze ontwikkeling van het aantal ondernemingen en het aantal hectare tuinbouw onder glas duiden op een aanzienlijke schaalvergroting in de branche. In 1980 had een gemiddelde glastuinder 55,5 are teelt onder glas. In 2006 betref het 124,5 are, wat neer komt op een stijging van 124%.

In onderstaande grafieken is deze ontwikkeling van 2000 tot 2007 weergegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen gespecialiseerd glas vs. ondersteunend glas en tussen geconcentreerd glas vs. verspreid glas.

Zoals te zien is in figuur 3 is het aantal ha. glas in de concentratiegebieden stabiel. Het verspreid liggende glas is afgenomen met bijna 18%.

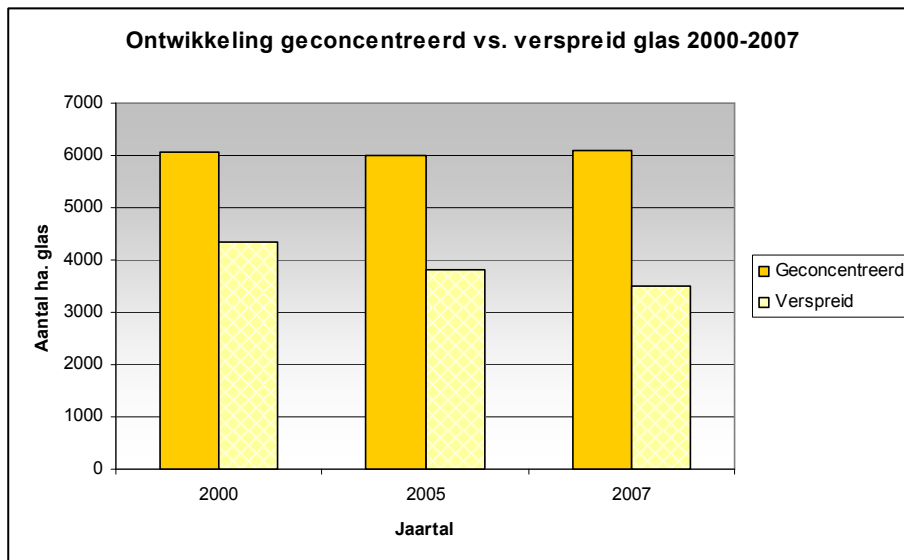

Figuur 1: ontwikkeling glastuinbouwbedrijven 2000-2007 (o.b.v. bron 3)

Figuur 2: ontwikkeling aantal ha. glastuinbouw 2000-2007 (o.b.v. bron 3)

Figuur 3: ontwikkeling geconcentreerd vs verspreid glas 2000-2007 (o.b.v. bron 3)

In 2006 lag 60% van het productieareaal voor de glastuinbouw in Nederland in de greenports. De vraag wat het minimum is van het productieareaal dat nodig is in de greenports om het clusterconcept te behouden c.q. te versterken is nauwelijks te beantwoorden. Trendbeschouwingen en onderzoeken geven daarin geen inzicht. De omvang van het minimum teeltareaal is afhankelijk van het functioneren van de handel en distributie, de ambities en afspraken tussen overheden en bedrijfsleven en ontwikkelingen buiten de greenports in Nederland (bron 9). Tot nu wordt een bestuurlijk standpunt ingenomen over het benodigd minimumareaal voor de productie. Voor de glastuinbouw en de bollenteelt wordt het "saldo-nul beleid" gehanteerd. Uitbreiding wordt niet toegestaan en als er areaal verloren gaat moet dat worden gecompenseerd. (bron 7)

3. Glastuinbouw

3.1 Verwachte trends per productgroep

In onderstaande tabel zijn de verwachte trends per productgroep weergegeven.

Tabel 1: trends per productgroep; hierbij gaat het om verwachte ontwikkelingen ten opzichte van het jaar 2005 (bron 2)

	Snijbloemen	Planten	Voeding	Bollen	Bomen
<i>Dominante markttrends</i>					
• Schaalvergroting	+	+	++	+	+
• Mondialisering productie	++	+	+	+	0
• Toenemende retailafzet	++	++	++	+	++
• Kortere servicetijden	++	++	++	0	+
• Hogere garantie kwaliteit	+	+	++	+	0
<i>Logistieke trends</i>					
• Besturing van verslogistiek (ICT, T&T)	++	++	++	+	+
• Vers langer houdbaar	++	+	++	+	0
• Afzetmarkten op grotere afstand	++	+	+	+	+
• Consolidatie/hubstructuur	+	+	++	+	+
• Containerisatie	+	++	++	+	++
• Multimodaal vervoer en knooppunten	+	+	++	0	0
• Verlenging doorlooptijden door congestie	++	+	++	0	+
<i>Ruimtelijke inrichting trends</i>					
• Uitplaatsing primaire productie	+	+	++	+	+
• Herstructurering glasareaal en infrastructuur	++	++	++	++	+
• Herpositionering handel en teelt	+	+	++	+	++

++ = (zeer) belangrijk/ zeer grote wijzigingen in die richting

+ = belangrijk/ ontwikkeling zet zich verder door

0 = minder belangrijk

In 2005 heeft het LEI (onderdeel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum) een studie uitgevoerd naar de verplaatsingsmotieven en vestigingsfactoren van ondernemers in de glastuinbouw, specifiek voor Westlandse ondernemers. Uit dit onderzoek blijkt dat de belangrijkste motieven van glastelers om het bedrijf te verplaatsen verband houden met bedrijfsontwikkeling. Efficiencyverbetering en kostenverlaging worden het meest genoemd. Er is echter nooit sprake van één motief, maar van een combinatie. Een bijzondere aanleiding om te verkassen is de wijziging van het bestemmingsplan van de huidige locatie. Voor telers die daarmee te maken krijgen is bedrijfsontwikkeling een minder sterke drijfveer. Zij zijn simpelweg gedwongen om hun bedrijf te staken of te verkassen.

Hoe sterker de drijfveer om het bedrijf te ontwikkelen, hoe meer de ondernemer bereid is om zich buiten het Westland te vestigen. Voor snijbloemen - en met name potplantentelers - is de nabijheid van veiling en handel een belangrijk motief om in het Westland te blijven. Ook is gebleken dat grote bedrijven niet snel compleet buiten het Westland worden hervestigd. Wel zullen deze eerder nieuwe vestigingen buiten het Westland openen.

Uit het onderzoek bleek dat Westlandse telers verafgelegen gebieden niet aantrekkelijk vinden, wegens sociale redenen. Binnen het overgebleven zoekgebied zijn kavelaspecten (grootte, vorm, prijs), de productieomstandigheden (klimaat, water), het cluster (ontsluiting, afstand tot ketenpartijen) en de gemeente de meest bepalende factoren. (Bron 4)

3.2 Push- en pullfactoren

Voor de werving van bedrijven in LOG's, zowel de vestiging van nieuwe bedrijven als de uitbreiding en volledige overplaatsing van bestaande bedrijven (al dan niet als gevolg van herstructurering of het bundelen van solitair glas) gelden zowel push- als pullfactoren. NovioConsult van Spaendonck heeft in 2005 onderzoek gedaan naar deze factoren; deze worden hieronder behandeld.

3.2.1 Pushfactoren

Vanuit het overheidsbeleid worden twee pushfactoren voor ondernemers geïnitieerd.

- De eerste is de herstructureringsopgave van de oude glastuinbouw kerngebieden en in het verlengde daarvan het gebrek aan ruimte in deze gebieden.
- De planologische verankering van de beleidsdoelstelling bundeling van solitair glas.

Beide punten waren ook enkele van de belangrijke aanleidingen om tot de ontwikkeling van de LOG's over te gaan. Het tweede punt bleek minder krachtig en urgent te zijn dan vanuit het overheidsbeleid was bedacht.

Ook buiten de kerngebieden vormde de herstructurering en bundeling belangrijke pushfactoren. De kracht van deze factoren wordt mede ingegeven door de mate waarin het bundelingsbeleid ook krachtdadig is vastgelegd in ruimtelijke plannen (streekplan en bestemmingsplan).

In meerdere provincies is de planologische ruimte voor de ontwikkeling van glas aanzienlijk. Dit betekent dat de kracht 'ruimtegebrek' als pushfactor beperkt is.

3.2.2. Pullfactoren

Het succes van de LOG's wordt uiteindelijk bepaald door de mate waarin de LOG's er in slagen glastuinbouwbedrijven en bedrijven van het Agrologistieke cluster te werven. Bij de werving van bedrijven gelden vanuit de initiatiefnemer vooral de pullfactoren.

De onderzoekers van NovioConsult van Spaendonck hebben de projectleiders van de LOG's gevraagd aan te geven welke pullfactoren voor individuele ondernemers het belangrijkste zijn. De tien belangrijkste pullfactoren voor de LOG's zijn in tabel 1 opgenomen.

Tabel 2: Belangrijkste vestigingsfactoren voor ondernemers volgens projectleiders LOG's (NovioConsult van Spaendonck)

	Meest genoemde pullfactoren voor ondernemers	Soort factor
1	Economisch belang (directe beschikbare ruimte)	Economisch
2	Politiek/bestuurlijk klimaat (draagvlak en visie op ontwikkeling gebied)	Sociaal maatsch.
3	Cultuur/mentaliteit van bevolking met betrekking tot de glastuinbouw	Sociaal maatsch.
4	Toegankelijkheid infrastructuur	Economisch
5	Arbeidskosten en personeelsvoorziening	Economisch
6	Licht (instraling)	Economisch
7	Duurzame ontwikkeling (duidelijke aanpak m.b.t. realisatie van de locatie)	Ruimtelijk fysiek
8	Energie/warmte, aanbod van (duurzame) energie en CO2 en prijs	Ruimtelijk fysiek
9	Duurzame ruimtelijke inrichting	Economisch
10	Ruimtelijke ordening: ligging en effecten op de omgeving	Ruimtelijk fysiek

Hieruit blijkt dat zowel economische, ruimtelijk-fysieke als sociale factoren van belang zijn. Opvallend genoeg scoort het aspect grondprijs bij de LOG's niet hoog. Grondprijs is weliswaar belangrijk, maar niet doorslaggevend. Voor één locatie, IJsselmuiden (Koekoekspolder) was ook de christelijke geloofsovertuiging als sociaal-maatschappelijke vestigingsfactor van belang voor een gedeelte van de vestigers.

Naast deze tien belangrijkste factoren werd aangegeven dat ondernemers de samenhang tussen meerdere pullfactoren terug willen zien in een heldere integrale ontwikkelingsvisie op het gebied. Het algemene beeld wat uit dit onderzoek naar voren komt is dat het bieden van alleen locatie en ruimte te beperkt is.

3.3 Ontwikkelingen in markt, logistiek en ruimtelijk inrichting

Schaalvergroting

In alle schakels van de keten vindt schaalvergroting plaats. In de glastuinbouw ontstaan (combinaties van) bedrijven met tientallen (planten) tot honderden ha. (groenteteelt). Deze bedrijven bouwen hun eigen relaties met afzetkanalen op en doen vervolgens een beroep op (logistieke) dienstverleners. Ook bij de toelevering, verwerking, afzet en logistiek worden bedrijven steeds groter.

Mondialisering

Steeds vaker komen fruit, groenten, sierteelt en bollen elders uit de wereld om ervoor te zorgen dat de consument ook buiten het seizoen en over de breedte van het sortiment over verse waren kan beschikken. Deze import is ten dele een concurrent van de Nederlandse teelten, maar versterkt ook de positie van Nederland als serviceprovider.

Voor de greenports betekent de mondialisering van de productie dat ze snelle verbindingen moeten hebben tot de zee- en luchthavens (Mainports) waar deze producten worden ingevoerd en deels weer worden geëxporteerd.

Toenemende retailafzet

Voor alle productgroepen is de toenemende afzet via grootschalige retailkanalen van cruciale betekenis. Groente en fruit worden in Noordwest Europa voor 80-90% afgezet via supermarktketens. De overige 10-20 % gaat via groentewinkels en ambulante handel. Deze verschuiving is ook te zien in andere productgroepen: bloemen gaan steeds vaker via de supermarkt, planten naar tuincentra en bouwmarkten en bollen via uiteenlopende kanalen, van bouw- en supermarkten tot tuincentra.

Voor de logistiek en de positie van de greenports is deze trend naar toenemende afzet via grootschalige retailkanalen van groot belang. Retailkanalen stellen hoge eisen aan service en beschikbaarheid, met relatief smalle sortimenten van grote, uniforme producten die volgens vooraf gemaakte afspraken worden geproduceerd en geleverd.

Innovatie in transport en logistiek

De volgende ontwikkelingen zijn gaande bij transport en logistiek:

- Besturing van verslogistiek; rijping van versproducten kan door nieuwe technologie steeds beter worden stilgezet of versneld.
- Vers wordt langer houdbaar.
- Afzetmarkten op grotere afstand.
- Consolidatie in/voor afzetmarkten; servicevraag van afzetkanalen en soms ook afnemende bereikbaarheid met wegvervoer leiden tot consolidatie, met voorraad en een volledig sortiment vlak voor de markt, waardoor snelle levering over de breedte van het sortiment mogelijk is.
- Containerisatie van verslogistiek.
- Multimodaal vervoer; toenemende congestie en beperkende maatregelen in het wegvervoer vragen nieuwe oplossingen voor bereikbaarheid van verre markten: shortsea, spoor, binnenvaart en deepsea.
- Multimodale knooppunten.
- Verlenging doorlooptijden door congestie.

Ruimtelijke inrichting greenports

Voor bijna alle productgroepen geldt een gedeeltelijke uitplaatsing van de primaire productie vanuit de traditionele teeltgebieden naar 'buitengebieden'. Bollenteelt gaat naar Noord-Holland,

Flevoland en Drenthe. Sierbomen gaan naar de Betuwe, Zundert, Venlo en Noord-Holland. Groenteteelt onder glas gaat naar Venlo, West-Brabant en Zeeuwse eilanden, Noord-Holland en Noord-Nederland. De uitplaatsing geldt met name voor de grote arealen die direct leveren aan grote afnemers.

In de greenports neemt het ruimtegebruik voor service, handel en distributie toe. Een laatste ontwikkeling in de ruimtelijke inrichting van greenports betreft de voorzieningen voor waterberging. Daarvoor zijn de drukke, 'dichtgetegelde' glastuinbouwgebieden van de eerste generatie kostbare ruimtevrage maatregelen vereist. (bron 2)

Concluderend kan gezegd worden dat de Nederlandse tuinbouwcluster als geheel en de greenports in het bijzonder een krachtige combinatie vormen van geavanceerde productie, handel en logistiek met een sterke internationale concurrentiepositie. Marktontwikkelingen als schaalvergroting, mondialisering van de productie en toenemende retailafzet bieden kansen voor versterking van de positie als serviceprovider. Tegelijkertijd vormen ze een bedreiging, omdat productstromen minder vanzelfsprekend via Nederland gaan en afnemers steeds hogere eisen aan service (responstijd, kwaliteit) en beschikbaarheid stellen. Dankzij vernieuwingen in transport en logistiek is het cluster in belangrijke mate in staat om aan de toenemende eisen te voldoen en haar positie te versterken.

De groeiende congestie op de Nederlandse wegen, de uitdijende Europese markt en hogere eisen van klanten aan variëteit van producten en flexibiliteit van levering maken het steeds moeilijker om 'just in time' te blijven leveren. (bron 2)

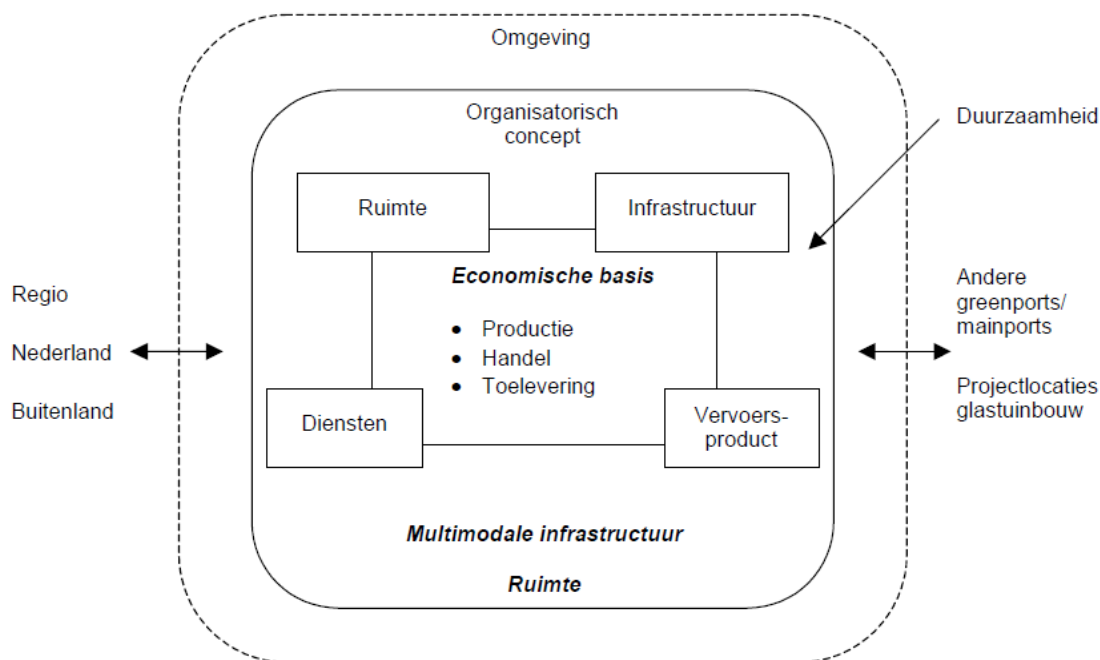
4. Greenports, satellieten en concentratielocaties

De generieke kenmerken van de greenports zijn af te leiden van de criteria uit de Nota Ruimte (bron 2):

- glastuinbouw, bollenteelt en boom- en sierteelt;
- locaties van nationaal en internationaal belang;
- de ontwikkeling van greenports hangt nauw samen met de ontwikkeling van de Mainports (economische innovatie, verkeersdoorstroming, ligging in meer verstedelijkte delen van Nederland);
- internationaal economisch perspectief;
- locatie waar de primaire productie, de handel en de distributie zich ruimtelijk gebundeld hebben;
- bundeling leidt tot economische schaalvoordelen en tot efficiëntie in de agrologistiek;
- bevat zowel een rode als een groene functie;
- functies en schakels tussen ketens zijn op elkaar afgestemd en zijn of worden van elkaar afhankelijk;
- intensief en doordacht ruimtegebruik;
- gebruik maken van elkaars reststoffen ('industriële' ecosystemen);
- bijdrage aan dikkere, efficiëntere vervoersstromen die de transportbehoefte als geheel kunnen doen afnemen;
- kan gebruik maken van diverse vervoersmodaliteiten (spoor, weg, water, buisleidingen);
- zeer sterk internationale concurrentiepositie;
- ligging t.o.v. de mainports;
- fysieke bereikbaarheid.

Buck Consultants International heeft in 2005 (bron 2) een gemeenschappelijk model ontwikkeld voor greenports. Hierin bestaat een greenport uit een cluster van economische activiteiten met de volgende kernelementen (figuur 4):

- De **economische basis** van primaire productie en daaraan direct gekoppelde (fysieke) toelevering en verwerking, met een intensieve samenhang, hoge toegevoegde waarde, sterke internationale oriëntatie en groot innovatief vermogen. Het gaat dus om het zogenaamde basiscluster of –complex.
- Een ondersteunend **vervoersproduct** bestaande uit transport- en logistieke diensten, gericht op snelheid, efficiëntie en betrouwbaarheid.
- Een ondersteunend **dienstenproduct** van financiële diensten (banken, accountants), onderwijs/arbeidsvoorziening, onderzoek, voorlichting en advisering.
- De noodzakelijke (multimodale) **infrastructuur**, die zorgt dat aan- en afvoer van goederen, personen en informatie adequaat kan plaatsvinden.
- Een **ruimtelijk product**, dat bestaat uit kwantitatief en kwalitatief adequate ruimte voor zowel primaire, secundaire als tertiaire activiteiten.

Figuur 4: Het gemeenschappelijk model voor greenports (bron 2)

Deze inhoudelijke kernelementen worden gekoppeld via:

- Een toegespitst **organisatorisch concept**, waarin de (netwerk)regie krachtig is georganiseerd, de gehele beleidscyclus wordt gedekt en structuren bestaan voor het faciliteren van innovatie, onderwijsvernieuwing, belangenbehartiging, e.d.

Een greenport functioneert in een fysieke en institutionele omgeving en heeft relaties met de regio, de rest van het land en het buitenland. Binnen alle elementen wordt aandacht besteed aan *duurzaamheid*, zowel inhoudelijk als organisatorisch en financieel.

De kernopgave van de greenports is sneller te innoveren dan de internationale concurrentie, internationaal een leidende positie te behouden of te verwerken als serviceprovider of regisseur van productstromen en de vooraanstaande positie van de primaire productie in Nederland te behouden.

4.1 Specifieke aspecten per greenport en ontwikkelingen

4.1.1 Greenport Westland/Oostland

Sterke punten:

- Compleet cluster: omvat alle schakels in de keten
- Internationale marktpositie is zeer sterk voor de sierteelt en sterk voor glasgroente
- Hoog kennisniveau en de aanwezigheid van kennisinstellingen op het terrein van teelt, technologie, logistiek, sociaal economie en life science
- Sterke innovatiekracht
- Goede ligging t.o.v. mainports Rotterdam en Schiphol
- Werkgelegenheid
- Bestuurlijke samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven op greenport niveau

Zwakke punten:

- Ruimtelijke druk: hoge grondprijs en beperkte uitbreidingsmogelijkheden
- Milieu-imago en arbeidsimago
- Congestie op de wegen

- Trek van grootschalige bedrijven naar locaties buiten de greenport (afzet blijft deels via greenports verlopen)
- Versnipperde afzet in de glasgroentesector: zwakke onderhandelingspositie tegenover retail (bron 9)

4.1.2 Flower Mainport Aalsmeer (greenport Aalsmeer en omstreken)

De greenport Aalsmeer en omstreken presenteert zich als Flower Mainport Aalsmeer (2005). Dit is een platform van bedrijven en organisaties, die betrokken zijn bij de sierteeltcluster rond Aalsmeer (verdeling, productie, veiling, groothandel en toelevering). De greenport is van groot belang voor de werkgelegenheid (50.000 Aalsmeer) en een belangrijke economische motor/cluster van wereldformaat. Het draait o.a. om logistieke efficiency en een adequate infrastructuur is nodig met een goede aansluiting op het hoofdwegennet. Ruimte en bereikbaarheid zijn essentieel voor deze greenport. Men ziet verder als voorwaarden en succesfactoren om als greenport succesvol te zijn: ruimte, bereikbaarheid, communicatie, wonen, concurrentie, innovatie, transparantie en allianties. (bron 2)

4.1.3 Greenport Duin- en Bollenstreek

Sterke punten:

- Compleet cluster, met uitzondering van onderwijs
- Sterke concentratie van handel in dit gebied
- Internationale allure, mede door bekendheid Keukenhof
- Werkgelegenheid
- Goede ligging ten opzichte van mainports Schiphol en Rotterdam
- Ondernemerschap: het omzetten van bedreigingen in kansen door intensivering langs diverse sporten (broeierij, vaste plantenteelt, teel van zomerbloemen)

Zwakke punten:

- Hoge grondprijs en in verband daarmee weinig uitbreidingsmogelijkheden voor bedrijven
  - Slechte verkaveling
  - Aangetast landschap door gebouwen in de open ruimte
  - Matige ontsluiting van Bollenstreek en bedrijven daarin
  - Bestuurlijk versnipperd
- (bron 9)

4.1.4 Greenport Boskoop (boomteelt: pot- en containerteelt)

Sterke punten:

- Internationaal goede reputatie
- Cluster nog grotendeels compleet: positie van kennis verzwakt (onderwijs ontbreekt)
- Compleet assortiment
- Goed vakmanschap

Zwakke punten:

- Ruimtelijke druk
  - Matige verkaveling: lange smalle kavels met beperkt areaal
  - Matige ontsluiting van gebied en bedrijven
  - Individualistische opstelling
  - Beperkte marktgerichtheid
  - Centrumfunctie taant door groei in andere regio's
- (bron 9)

4.1.5 Greenport Venlo

In haar positioneringstatement stelt de greenport Venlo (2005, bron 2) o.a.:

- Greenport Venlo is een interregionaal collectief van 4 O's (ondernemers, overheid, onderzoek, onderwijs) welke in een open space waarde creëert;
- *en heeft in de markt van agri, nutrition, food, fresh en logistics;*

- voor de doelgroep 50 miljoen consumenten rond greenport Venlo te bereiken via het bedrijfsleven in agrifood, nutrition, fresh en logistics en overheid.
- o.b.v. haar unieke geografische ligging het voordeel (USP) dat greenport Venlo meer innovatievermogen en meer kritische massa in vers en logistiek; synergie, slagvaardigheid en snellere time to react heeft.

Hierin worden dus de ruimtelijke ligging en de logistieke activiteiten benadrukt.

In de Nota Mobiliteit (V&W en VROM, 2004) wordt gesteld dat de bereikbaarheid van de bedrijventerreinen rond greenport Venlo (Klavertje 4) cruciaal is. Venlo bevindt zich op een knooppunt van grote internationale goederenstromen en bepaalde activiteiten in het gebied hangen onderling sterk samen. In Venlo wordt gewerkt aan extra mogelijkheden om spoor en binnenvaart in te zetten (benutting infrastructuur) en aan verwerking van producten in de eigen regio, bestemd voor afzetmarkten in de regio en Duitsland (transportbesparing).

4.2 Interactie tussen greenports

De interactie tussen de greenports doet zich vooral voor in de handel/afzet van de producten, waarbij de sierteeltveilingen een belangrijke rol spelen. Er zijn verschillende redenen om te verwachten dat de interactie tussen boomkwekerij- en sierteelproducten in de toekomst sterker wordt. Ten eerste is de markt voor visueel aantrekkelijke boomteeltproducten een sterk groeiende markt; waarbij de scheiding tussen boomteelt producten en potplanten steeds meer vervaagt. De bloemenveilingen zijn met name door hun bemiddelingsactiviteiten sterk vertegenwoordigd op deze markt. Ten tweede zijn bepaalde afnemers (zoals tuincentra) steeds meer gebaat bij een gezamenlijke aanvoer van boomteelt- en sierteeltproducten. Beperkte los- en opslagcapaciteit op de vestigingen vereisen een zeer efficiënte aanvoer van producten. De exporteurs in bloemisterijproducten zullen steeds meer boomteeltproducten in hun pakket opnemen. (bron 2)

4.3 LandbouwontwikkelingsGebieden (LOG's)

De landbouwontwikkelingsgebieden zijn bestemd voor bedrijven die de greenports moeten of willen verlaten en voor bedrijven die zich om andere redenen, zoals bundeling van verspreid liggend glas, moeten hervestigen.

NovioConsult Van Spaendonck heeft in het evaluatieonderzoek (bron 6; 2005) van de LOG's onder andere gekeken naar de belangrijkste succes- en faalfactoren rond de ontwikkeling van de LOG's en de provinciale projectlocaties (concentratiegebieden) en het verloop van de planologische procedures. Hieruit kwam naar voren dat de belangrijke factor de medewerking van en het draagvlak bij provinciaal bestuur en gemeentebestuur is. Zonder bestuurlijk draagvlak in de regio is de ontwikkeling van een LOG of projectlocatie tot mislukken gedoemd.

Toch zijn bestuurlijk draagvlak en hoge ambities alleen niet voldoende om de ontwikkeling van de LOG's succesvol en conform de planning te laten verlopen. Uit het onderzoek bleek de ontwikkeling van de LOG's aanzienlijk minder snel te verlopen dan gepland. Dit had de volgende oorzaken:

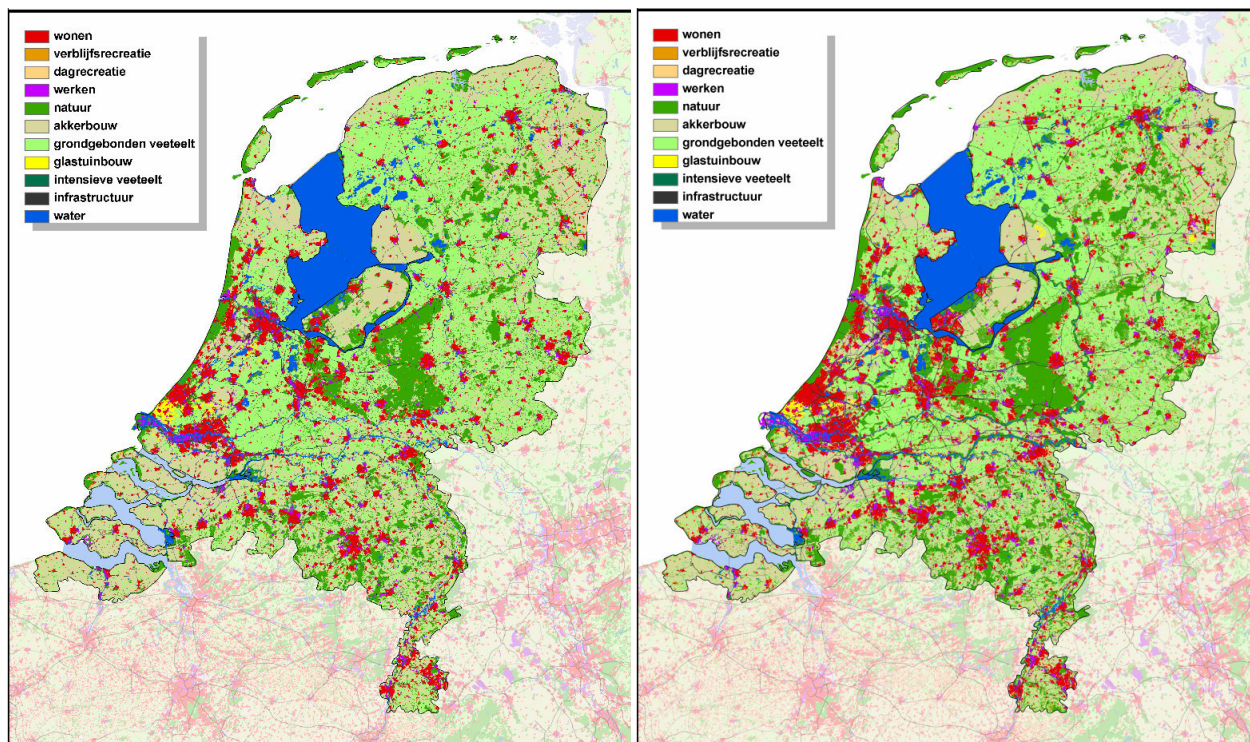
- proceduretijd die nodig is om een LOG planologisch te verankeren in achtereenvolgens Streekplan/Provinciaal Omgevingsplan en gemeentelijk bestemmingsplan is in het bestuurlijk afsprakenkader te optimistisch ingeschat (provincies, projectleiders LOG's, gemeenten, LTO/sector);
- procestijd die nodig is om belangrijke partijen voor de ontwikkeling van een locatie bij elkaar te brengen en samenwerking tussen deze partijen te verankeren in een juridische constructie vraagt veel tijd (gemeenten, projectleiders LOG's);
- MER-plicht van grootschalige locaties voor glastuinbouw en daarmee samenhangende proceduretijd van circa 1 jaar (provincie Gelderland, projectleider LOG).

Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat de LOG's zeker nodig blijven voor de ontwikkeling op lange termijn. Verder constateert men dat bundeling noodzakelijk blijft als basis voor duurzame ontwikkeling. (bron 2)

4.4 Verwachte ontwikkelingen glastuinbouw

Het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) heeft in 2006 namens het Kabinet getracht om met integrale model-analyses de groene, rode en blauwe ruimtelijke ontwikkelingen in beeld te brengen. Hierbij heeft het MNP een trendmatig kaartbeeld voor 2040 gemaakt (zie figuur 2 en bijlage 2).

Zij verwachten in de (algemene) landbouwsector dat schaalvergroting en specialisatie doorgaan. Liberalisering van de landbouw zal leiden tot minder en grotere bedrijven, grootschalige bedrijfsgebouwen en meer glastuinbouw, maar die ontwikkelingen zullen veel minder snel gaan dan de afgelopen 40 jaar. Uit hun analyse blijkt dat glastuinbouw zich zal handhaven in West-Nederland met enkele regionale verschuivingen, en verspreid in het land groeit, met name in de provinciale ontwikkelingsgebieden. (uit bron 10)

Figuur 5: links: Nederland in 2000; rechts trendscenario Nederland 2040 (bron 10)

5. Overheidsstimulans

Met de Stimuleringsregeling Duurzame Glastuinbouwgebieden (STIDUG) wordt de inrichting van duurzame glastuinbouwgebieden ondersteund. Hiertoe zijn in de Rijksbegroting 2009 drie landbouwontwikkelingsgebieden glastuinbouw aangewezen. De locaties Zuidplaspolder; Terneuzen en Steenberghe zijn aangewezen. De financiering verloopt via het ILG. (bron 8)

NovioConsult van Spaendonck heeft in 2005 onderzoek gedaan naar de ruimtelijke doorwerking van de STIDUG subsidie. In het onderzoek staat dat STIDUG voor wat betreft de locaties die de subsidie hebben ontvangen zeker invloed op planologische processen heeft gehad. Zo draagt de subsidie bij aan de begroting voor de ontwikkeling van de LOG's en is er meer financiële ruimte om de investeringen in duurzaamheid te realiseren. Daarnaast draagt de erkenning en de financiële bijdrage vanuit het Rijk ook bij aan het lokale (bestuurlijk) draagvlak voor de ontwikkeling van LOG's in de betrokken gemeenten. De indruk van STIDUG is dat door de subsidie een aantal projecten van de grond zijn gekomen die anders niet gerealiseerd zouden zijn (zoals Grootslag en Luttelgeest). Tegelijkertijd blijkt de STIDUG subsidie geen harde randvoorwaarde te zijn voor de ontwikkeling van een LOG, gezien het feit dat Berlikum en Siberië uiteindelijk zonder STIDUG subsidie van de grond gekomen zijn.

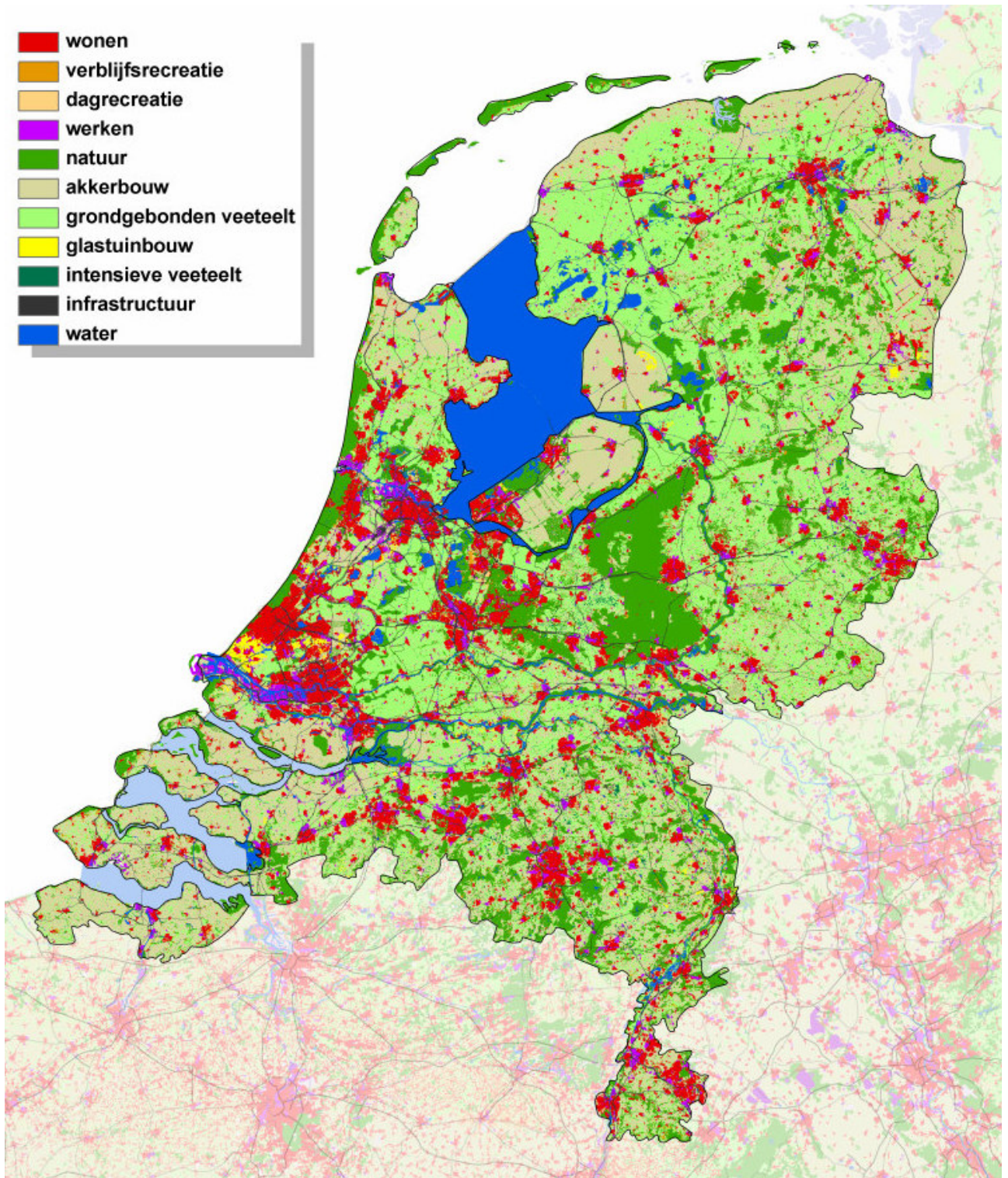
De voorwaarden die gekoppeld zijn aan de subsidie, en dan met name de maximale termijn van 5 jaar voor het ontwikkelen van een locatie, worden door de LOG's als zeer knellend ervaren, wat de ontwikkeling van de locatie bemoeilijkt.

Bijlage 2

Trendscenario 2040

www.grontmij.nl

Wij ontwerpen en realiseren **plannen** voor de **toekomst**, door mensen en partijen in regio's bij elkaar te brengen en met elkaar te **verbinden**, met **respect** voor onze leefomgeving, onze klanten en elkaar.